

*Міністерство охорони здоров'я
Запорізький державний медичний університет*

Кафедра суспільних дисциплін

Сидоренко С.В.

СОЦІОЛОГІЯ
Конспект лекцій

Запоріжжя-2014

*Затверджено на засіданні циклової комісії
Протокол від "16 квітня" 2014р. №9*

*Укладач посібника кандидат філософських наук, старший викладач
кафедри суспільних дисциплін Сидоренко С. В.*

*Рецензент кандидат філологічних наук, доцент кафедри культурології
та українознавства Сидоренко О. В.*

*Схвалено до публікації головою методичної комісії з суспільних
дисциплін професором, д.філос.н Жадько В.А.*

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Тема 1. Соціологія як наука про суспільство.....	8
Тема 2. Становлення, розвиток і сучасний стан соціології.....	15
Тема 3. Суспільство: сутність, типи, тенденції розвитку	34
Тема 4. Соціологія особистості	43
Тема 5. Сім'я як соціальний інститут та мала соціальна група	49
Тема 6. Соціологія політики.....	55
Тема 7. Медична соціологія.....	63
Тема 8. Глобальні проблеми сучасності.....	66
Список використаної літератури.....	74
Додаток «Видатні соціологи».....	76
Схеми до лекційного матеріалу.....	82

ВСТУП

Соціологія як самостійна наука з'явилась майже 200 років тому. Вона зразу ж привернула увагу багатьох прогресивних мислителів того часу — філософів, психологів, істориків, економістів, етнографів, демографів та представників інших наук, які в той чи інший спосіб долучились до її подальшого розвитку. Передумови для виникнення соціології як науки почали формуватися у XVIII ст. У соціально-економічному аспекті вони пов'язані з розвитком капіталізму, формуванням ринкових відносин, що потребувало якісно нових знань про суспільні відносини, взаємодію суспільства і людини, прогнозування їх розвитку. Реакцією на них було виникнення таких учень про суспільство, як утопічний соціалізм, марксизм, лібералізм, а також соціології, покликаної пояснити природність і закономірність нових явищ суспільного буття.

Науково-теоретичні передумови виникнення соціології сформувалися завдяки досягненням у сфері природознавства. Без досягнень точних і природничих наук не могло бути й мови про її появу, оскільки вона конструювалася, творилася за її зразком, адаптувала до своїх потреб основні її методи пізнання дійсності, підпорядковувала свої пошуки і їх законам.

Ідейними передумовами визрівання соціології були консерватизм і лібералізм, які з різних позицій тлумачили буття суспільства і людини. Певний вплив на становлення соціології мали ідеї утопічного соціалізму, виразники якого трактували прогрес як універсальний закон природи, а також Просвітництва, передусім французького філософа Шарля Луї Монтеск'є, який розглядав розвиток суспільства скрізь призму впливу на нього природних факторів, намагався за випадковими явищами, конкретними суспільними подіями і фактами побачити внутрішні їх причини. Однак він не розглядав суспільство як цілісність, а саме з таких засад досліджує суспільну дійсність соціологія науки.

Багато ідей знаходила соціологія у філософських концепціях мислителів, які займалися аналізом історичного і сучасного матеріалу. Особливо важливим для неї були різноманітні погляди на проблему соціальної, класової нерівності, а також тлумачення соціального прогресу як об'єктивного, циклічного провіденціалістського феномену. З часом суспільною думкою оволоділи ідеї громадянського суспільства, демократичних засад його буття.

Виникнення соціології прискорювали різноманітні емпіричні дослідження, у яких використовувались методи, засоби соціальної статистики. Загалом на середину XIX ст. склалися соціальні, природничо-наукові й ідейно-теоретичні передумови для формування особливої соціальної науки – соціології.

Соціологія серед інших наук про людину й суспільство по праву посідає провідне місце. Вона, як і будь-яка наукова дисципліна, має щонайменше дві іпостасі.

Перша полягає в тому, що презентує свій «всесвіт», тобто ту сферу, що осягається нею, і під цим кутом зору вивчення соціологічної науки означає включення її в різноманітний і складний соціальний світ. У цьому зв'язку соціологію можна розглянути як одну з найбільш загальних наук про суспільство, закономірності його структуризації, функціонування й розвитку. У центрі предметної уваги соціології є насамперед соціальні групи, соціальні інститути, соціальні відносини й зв'язки, соціальні явища й процеси, тобто все те, що утворює складну й унікальну архітектоніку сучасного суспільства як цілісної соціентальної системи. Особливу увагу соціологічна наука приділяє вивченню людини як соціальної істоти, особистості, від потенціалу, здатностей і активності якої в остаточному підсумку залежить ефективність функціонування і розвитку сучасного суспільства.

Друга іпостась соціології як науки – її методологічний аспект, тобто сукупність методів, принципів, прийомів і процедур пізнання навколишньої соціальної дійсності. Варто підкреслити, що незважаючи на відносну

молодість, соціологія вже має досить розвинутий інструментарій аналізу суспільного життя, причому її методи постійно розвиваються й оновлюються. Це пояснюється тим, що прагнення до пізнання суспільного життя властиве соціології значно більшою мірою, ніж іншим суспільним і гуманітарним наукам.

Соціологія - наука про закономірності становлення, функціонування і розвиток суспільства як соціальної системи. Вона вивчає соціальні факти, процеси, відносини, діяльність індивідів, груп, їх ролі, статуси, поведінку, інституційні форми їх організації.

Метою викладання дисципліни соціологія є:

- формування основ знань про соціальну систему суспільства, розвиток особистості;
- розуміння сутності соціального життя та структури суспільства;
- з'ясування місця і функцій кожного соціального явища та процесу в межах цілого;
- вивчення суспільства як цілісної системи, а також окремих явищ і подій громадського життя, соціальних інститутів (родина, освітні установи і т.д.), процесів, суспільних груп;
- виявлення законів функціонування суспільства;
- складання програм соціологічних досліджень і контролювання їхнього виконання;
- проведення соціологічних досліджень, спрямованих на вивчення різного роду соціальних явищ, суспільної думки з використанням спеціальних методів (анкетування, інтерв'ю, спостереження, аналіз документів і т.д.).

2. Структура предмету

Лекційний курс складається з 8 лекцій.

№	Назва лекції	Кількість годин
1.	<i>Соціологія як наука про суспільство</i>	2
2.	<i>Становлення, розвиток і сучасний стан соціології</i>	2
3.	<i>Суспільство: сутність, типи, тенденції розвитку</i>	2
4.	<i>Соціологія особистості</i>	2
5.	<i>Сім'я як соціальний інститут та мала соціальна група</i>	2
6.	<i>Соціологія політики</i>	2
7.	<i>Медична соціологія</i>	2
8.	<i>Глобальні проблеми сучасності</i>	2
	Всього	16

Отже, вивчаючи соціологію, студент повинен знати:

- передумови виникнення соціології як науки;
- об'єкт та предмет науки;
- функції та роль соціології у житті суспільства;
- основні етапи становлення соціології;
- основні категорії соціології;
- структуру соціологічного знання;
- компоненти соціальної структури суспільства;
- види соціальних спільнот та форми соціальної взаємодії;
- види, етапи соціологічного дослідження і основні методи збору соціологічної інформації;

- визначення медичної соціології; глобальні проблеми суспільства та шляхи їх вирішення тощо.

Тема №1. Соціологія як наука про суспільство

План

1. Поняття соціології, предмет та об'єкт соціології.
2. Основні категорії та закони соціології. Зміст поняття «соціальне».
3. Функції соціології.

1. Предмет та об'єкт соціології. О.Конт та Г.Спенсер – основоположники соціології.

Вивчення соціального життя людини, соціальних груп та суспільств – надзвичайно цікаве, адже йдеться про нашу власну поведінку як суспільних істот. Соціологія досліджує і випадкові зустрічі між окремими індивідами на вулиці й глобальні соціальні процеси. Те, що нам інколи здається очевидним, соціологія ставить під сумнів. Навіть закоханість, одруження в соціології аналізується не як природне для людини, а радше сформоване під дією широких суспільних та історичних впливів. Термін «соціологія» походить від латинського слова *societas* – суспільство і грецького *logos* - слово, вчення. Таким чином, соціологія є в буквальному розумінні наукою про суспільство. Її засновники – європейські вчені XIX ст. – робили спроби пояснити зміни в суспільстві, зумовлені промисловою революцією, розвитком демократичних ідей та інституцій.

«У великій групі соціальних і гуманітарних дисциплін, які мають справу з над органічним світом, соціологія розв'язує своє власне певне завдання й здійснює свої функції способами, які відмінні від інших наук. По-перше, на відміну від історії та інших наук, які індивідуалізують, соціологія є наукою, яка генералізує. Якщо історія концентрує свою увагу на вивченні соціокультурних феноменів, які є унікальними й неповторними у часі й у просторі (Сполучені Штати як певна нація, християнство як унікальна релігія, Аврам Лінкольн як певна людина. Тридцятирічна війна як відмінна від інших війн), то соціологія вивчає властивості надорганіки, які

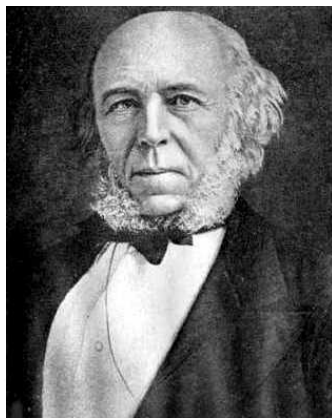
повторюються у часі й у просторі, тобто є спільними для всіх соціокультурних феноменів (загальна соціологія) або для всіх видів конкретного класу соціокультурних явищ – для всіх війн, всіх націй, усіх революцій, усіх релігій тощо (спеціальна соціологія). Завдяки цій генералізуючій якості соціологія докорінно відрізняється від історії та інших гуманітарних дисциплін, що генералізують».

П.Сорокін

Французький учений Огюст Конт наприкінці 30-х років XIX ст. уперше запровадив термін «соціологія». Герберт Спенсер (1820-1903) розширив розпочате Контом обґрунтування потреби соціології, підкреслюючи не тільки теоретичну, але і практичну її значимість для суспільства, законодавців, правителів, керівників локальних соціумів. Він чіткіше, ніж Конт, хоча і не до кінця чітко, описує об'єкт соціології (реально існуюче суспільство) і її предмет – розкриття форм дієвості в цьому суспільстві загального закону причинності.

О.Конт (1798 - 1857 рр.)

Г. Спенсер (1820-1903 рр.) – засновники соціології.

Соціологія розглядає суспільство на трьох рівнях:

- 1) *макрорівень* – суспільство загалом, як цілісна система;
- 2) *мезорівень* – соціальні групи, спільноти й соціальні інститути;
- 3) *макрорівень* – окремі об'єкти суспільства.

Об'єктом соціології є суспільство як сукупність осіб, що взаємодіють між собою.

Предмет соціології - закони та закономірності функціонування та розвитку особистості, соціальної групи, спільноти та суспільства загалом. Соціальне життя суспільства, тобто взаємодія соціальних суб'єктів із проблем, пов'язаних із їхнім соціальним статусом, роллю та соціалізацією.

2. Основні категорії та закони соціології. Зміст поняття «соціальне».

Категорії соціології – це основні стрижеві поняття, які відображають, описують певні явища, процеси, аспекти об'єкта соціології, тобто суспільства.

Категорії соціології можна поділити на дві групи: 1) макросоціології (суспільство, культура, соціальні інститути, соціальні системи й соціальні структури, глобальні соціальні процеси); 2) мікросоціології (соціальна поведінка, міжособистісна взаємодія, мотивація соціальної поведінки, стимули групових дій).

Соціологічні закони

Соціологічний закон – це істотні, необхідні, стійкі і повторювані причинні зв'язки між явищами і процесами як в окремих соціальних системах і підсистемах, так і в суспільстві в цілому. Вони виникають, виявляються і реалізуються тільки в результаті масової практичної діяльності людей. У свою чергу люди не можуть скасувати дії соціологічних законів, якщо існують відповідні умови для їхнього виникнення. Вони здатні лише використовувати їхні дії у своїх інтересах. За ступенем спільності і тривалості дії в соціології виділяють наступні закони.

- Загальні (чи загальносоціологічні) закони, що виявляються протягом всієї історії розвитку людства, діють у всіх суспільних системах і характеризують функціонування всього суспільства. Наприклад, закон соціалізації, закон суспільного поділу праці, закон соціальної гармонії, закон соціальної мобільності, закон вартості, закон товарно-грошових відносин, закон залежності будь-якого соціального явища від співвідношення базису і надбудови чи закон детермінації соціального явища станом матеріальних продуктивних сил суспільства й ін.
- Специфічні (чи особливі) закони, дія яких обмежена однією чи декількома суспільними системами. Наприклад, закони, пов'язані з переходом від одного типу суспільства до іншого, закони первинного накопичення капіталу, закони класової боротьби і т.д.
- Часткові (чи частковосоціологічні) закони, що діють протягом часу існування якої-небудь суспільної системи і характеризують функціонування окремих елементів соціальної сфери (соціальних спільнот, класів, груп і т. ін.) у їхньому взаємозв'язку із суспільством. Наприклад, закони організації і життєдіяльності колективу, родини, тієї чи іншої соціальної групи.

Крім того, за способом прояву в соціології розрізняють також динамічні і статистичні закони.

Динамічні закони визначають напрям, чинники і форми соціальних змін, фіксують твердий, однозначний зв'язок між послідовністю подій в конкретних умовах. Динамічні закони поділяються на причинні та функціональні. Причинні динамічні закони фіксують точно визначені зв'язки розвитку соціальних явищ. Наприклад, роль способу виробництва при переході від одного типу суспільних відносин до іншого. Що стосується функціональних динамічних законів, то вони відбивають зафіксовані емпірично і чітко повторювані взаємозалежності між соціальними явищами.

Причинні динамічні закони фіксують точно визначені зв'язки розвитку соціальних явищ. Наприклад, роль способу виробництва при переході від одного типу суспільних відносин до іншого. Що стосується функціональних динамічних законів, то вони відбивають зафіксовані емпірично і чітко повторювані взаємозалежності між соціальними явищами.

Динамічні закони охоплюють усі без винятку соціальні об'єкти і виражають причинні і функціональні зв'язки соціальних явищ. До них, наприклад, може бути віднесений закон обумовленості (залежності) соціального стану людини (соціальні групи) від характеру розподілу праці в суспільстві.

Статистичні закони, на відміну від динамічних, не детермінують соціальні явища, а відбивають основні напрями змін, їх тенденції при збереженні стабільності даного соціального цілого. Сутнісною характеристикою статистичних законів є те, що вони виражають властивості системи, цілого на основі вірогіднісного зв'язку елементів даної системи.

Крім того, в соціологічній науці прийнято також виділяти два типи соціологічних законів, органічно пов'язаних між собою. Це закони розвитку (процесу) і закони функціонування (організації, будівлі, структури).

Закони розвитку характеризують переходи від одного етапу, стану соціального об'єкта, явища чи процесу до іншого етапу, стану, тобто їхні якісні зміни, перетворення і т. ін. Наприклад, закон прискорення історичного розвитку свідчить, що на кожному наступному стадію іде менше часу, тобто їхні якісні зміни, перетворення і т. ін. Наприклад, закон прискорення історичного розвитку свідчить, що на кожному наступному стадію іде менше часу, ніж на попередню.

У свою чергу закони функціонування виражають зв'язки і взаємодії елементів соціального явища, процесу, цілісного соціального організму, спосіб їх взаємного існування у визначеній якості, соціальному просторі і часі.

Четверта група методологічних категорій розкриває суть соціального розвитку (соціальний прогрес, соціальна дія, соціальний рух, соціальна діяльність, соціальний розвиток, соціальна інновація).

П'ята група методологічних категорій розкриває характер використання соціологічних знань у практиці суспільного життя (соціальне проектування, соціальне прогнозування, соціальна технологія).

Структура соціологічного знання

Структура соціологічного знання – це сукупність функціонально визначених, взаємопов'язаних структурних елементів соціологічної науки, що склалися в процесі її історичного розвитку та внутрішньої спеціалізації та диференціації і які утворюють соціологію як цілісну, несуперечливу систему знань.

Найбільш поширеним є трьохрівневий підхід до соціологічного знання:

- 1) Загальна соціологічна теорія. Об'єктом цього рівня є суспільство загалом. Виявляє глобальні закономірності розвитку суспільства як цілісної системи.
- 2) Теорії середнього рівня. Досліджують певні соціальні спільноти (соціологія молоді, соціологія міста, етносоціологія, соціологія сім'ї) та певні соціальні процеси (соціологія виховання, конфліктів тощо) – спеціальні соціологічні теорії; Вивчають окремі галузі життєдіяльності суспільства (соціологія економіки, політики, освіти тощо) – галузеві соціології.
- 3) Емпірична соціологія. Вивчення об'єкта соціології здійснюється на основі емпіричних соціологічних досліджень.

За функціями соціологію поділяють на:

1. *Фундаментальну соціологію* - поповнення, збагачення, уточнення наукових знань.
2. *Прикладну соціологію* – накопичення матеріалу для вирішення певних соціальних проблем.

За способом здобуття знань розрізняють:

- 1) *Теоретичну соціологію* – розробляє основний понятійний апарат, необхідний для вивчення суспільства.
- 2) *Емпіричну соціологію* – вивчає окремі явища та соціальні факти, застосовуючи соціологічні дослідження.

3. Функції соціології

1) *пізнавальна* – вивчення закономірностей соціального розвитку, тенденцій зміни різних соціальних явищ.

2) *практична* – участь соціології у розробці практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності управління різними соціальними процесами та суспільством загалом.

3) *теоретична* – концентрація, пояснення, поповнення та збагачення наявного соціологічного знання, розробка законів та категорій науки на основі дослідження соціальної реальності.

4) *описова* - систематизація, опис, нагромадження одержаного дослідницького матеріалу у вигляді аналітичних розвідок, наукових статей, книг.

5) *інформаційна* - збір, систематизація та нагромадження соціологічної інформації, яку одержують внаслідок проведення досліджень. Соціологічна інформація – найоперативніший вид соціальної інформації.

6) *прогностична* – підготовка соціальних прогнозів (довгострокових та короткострокових). Створення умов для свідомого вироблення та здійснення науковообгрунтованої перспективи розвитку особистості, соціальних груп, суспільства.

7) *управлінська* – прийняття управлінських рішень. Використання знань для розробки і створення ефективних моделей управління різноманітними соціальними системами та соціальними інститутами, соціальними процесами та об'єктами.

8) *гуманістична* – розробка цілей соціального розвитку, формування соціальних ідеалів та цінностей, програм науково-технічного й соціокультурного розвитку.

9) *інструментальна* – визначення (вдосконалення та розробка нових) методів вивчення соціальної реальності: методів збору, обробки та аналізу первинної інформації.

10) *ідеологічна* функція впливає з об'єктивної участі соціології в духовному житті суспільства, виробленні перспектив його розвитку, поширенні наукової ідеології серед населення, підготовці висококваліфікованих і компетентних спеціалістів.

11) *соціологічної інформації* – найоперативніша інформація – найоперативніший вид соціальної інформації.

<p style="text-align: center;"><i>Тема №2. Становлення, розвиток і сучасний стан соціології</i></p>
--

План

1. О.Конт та Г.Спенсер – засновники соціології. Основні етапи становлення і розвитку соціології як науки.
2. Соціологічна думка та соціологія в Україні.

1. О.Конт та Г.Спенсер – засновники соціології. Основні етапи становлення і розвитку соціології як науки.

Він вважав, що соціологія при дослідженні суспільства повинна ґрунтуватися на позитивних соціальних фактах, а не на абстрактних міркуваннях, тобто будуватися на зразок природничих наук. Як фізик або хімік за допомогою спеціальних методів досліджує свою галузь, так і соціолог не просто стверджує, а доводить, спираючись на факти, зібрані з

використанням спеціальних методів. Причому доводить, застосовуючи не окремі, довільно взяті із соціальної дійсності факти, а аналізуючи всеосяжний, об'єктивний, емпіричний матеріал.

Заслуга О. Конта полягає, насамперед, в тому, що він обґрунтував необхідність наукового підходу до вивчення суспільства, виділення соціології в якості самостійної науки, базування цієї науки на спостереженні та експерименті, пізнання законів суспільного розвитку і практичного використання досягнень науки в цілях здійснення соціальних реформ на благо суспільства. Конт вважав, що соціологія є наукою особливою, яка відповідає новому соціальному порядку в індустріальній Європі — наукою, яка повинна використовувати прийоми спостереження, експерименту і порівняння.

О. Конт запропонував свою класифікацію наук. Він розмістив їх у відповідності з:

- історією їх виникнення,
- розвитком і залежністю одна від одної,
- ускладненням їх предмету,
- зростанням складності явищ, які вони вивчають.

За логікою О. Конта, наступною сходинкою має бути окрема наука про найбільш складний життєвий організм — *суспільство*. Так у цій класифікації з'являється спочатку "соціальна фізика", якій пізніше Конт дає назву "соціологія". Досліджуючи хід розвитку людського розуму в різних областях, О. Конт вивів закон трьох стадій його розвитку чи трьох різних теоретичних станів:

- теологічного,
- метафізичного,
- наукового (позитивного).

Це значить, що людський розум у силу своєї природи користується спочатку теологічним (релігійним), потім метафізичним (філософським, абстрактно-теоретичним) і, нарешті, позитивним (науковим) методом

мислення. Попередній стан розумового розвитку є, з погляду Конта, необхідною умовою розвитку наступного. Послідовність руху різними галузями знань позитивного стану відповідає різноманітній природі явищ і визначається ступенем їхньої "спільності, простоти і взаємної залежності".

В основі соціологічних поглядів Г. Спенсера (1820-1903 рр.), лежали два вихідних положення, тісно пов'язаних з дарвінським вченням:

а) розуміння суспільства як соціального організму, подібного до біологічного організму, і організму, який підкоряється тим же законам організації, функціонування і розвитку;

б) вчення про загальну еволюцію, згідно з якою будь-яке явище неорганічного, органічного і надорганічного світу є "частиною загального процесу еволюції", оскільки існує тільки одна еволюція, що відбувається всюди однаково". Проводячи постійну аналогію між біологічним і соціальним організаціями, Г. Спенсер виділяє такі загальні риси і властивості, як:

- зростання і ускладнення структури,
- диференціація функцій,
- посилення їхньої взаємодії зі структурою та ін.

Він вважав, що взаємини між суспільними структурами подібні до взаємодії органів живого організму. На думку Спенсера, роль судинної системи в суспільстві виконує транспорт, роль кровообігу — торгівля, роль харчування — промисловість і землеробство, роль шкірного покриву — армія і т. п. Разом із тим він бачить і відмінність суспільства, яке він іменує "надорганізмом", насамперед, у тому, що в ньому індивід менше залежить від соціального цілого і що суспільство як ціле, що складається з окремих індивідів, служить на благо своїх членів. Тому головним і визначальним для Г. Спенсера, на відміну від О. Конта, було безпосереднє вивчення не суспільства як цілого, а особистості й інших його структурних елементів, їхніх рис, функцій і взаємодій. Не випадково його соціологічні погляди

розглядаються як приклад індивідуалістичного підходу до вивчення суспільства і його еволюції.

Натуралістичні ідеї Г. Спенсера невіддільні від його еволюціонізму в соціології. Сам предмет соціології уявлявся йому як вивчення "зростання, розвитку, будівлі і відправлення суспільного агрегату". Еволюція розглядалася ним як джерело будь-якого природного і суспільного явища. У її основі — прояв і взаємодія двох протилежних процесів: інтеграції (концентрації, об'єднання) і дезінтеграції (диференціації, розсіювання), тому що еволюція — це "інтеграція речовини і розсіювання руху". Вона завжди спрямована на перехід від невизначеного і простого до визначеного і складного. Таким чином, і соціальна еволюція виступає у Спенсера як автоматичний, нездоланий, в загальному і в цілому визначений процес чергування розвитку і розкладу певних суспільств. При цьому в ході еволюційних змін спершу відбувається перехід від розсіяного стану суспільства в концентрований, а потім від однорідного стану до неоднорідного.

Згідно з цим, Г. Спенсер класифікував суспільства за ступенем їх складності, а соціальний прогрес бачив у послідовному підйомі на усе більш ускладнені ступені організації суспільства, що відбивають все більш високі ступені їхньої внутрішньої згуртованості.

Заслуга Г. Спенсера в соціології складається, насамперед, у тому, що йому вдалося розгорнуто і глибоко свого часу розробити системний підхід стосовно суспільства і з'єднати його з еволюціонізмом. Він першим використав такі найважливіші категорії соціології, як соціальна система, соціальна структура, соціальна функція, соціальний інститут, соціальний контроль та ін.

У соціології англійського вченого Герберта Спенсера (1820-1903) чітко виражена натуралістична тенденція, відповідно до якої суспільство уподібнюється біологічному організму, що розвивається за законами загальної еволюції. Спенсер розвиває вчення про соціальні інститути як про

механізми самоорганізації спільного життя людей, розробляє типологію суспільств і т. ін. Вихідним пунктом у соціології Карла Маркса (1818-1883) також був позитивізм. Маркс створив матеріалістичне вчення про суспільство, відповідно до якого визначальною силою в розвитку суспільства є спосіб виробництва матеріальних благ. За Марксом, розвиток суспільства носить закономірний і поступально прогресивний характер. Реалізуючи системний підхід до аналізу суспільства, він створює теорію суспільно-економічної формації, що розкриває взаємозв'язки між різними сторонами суспільства. Він вважав, що історична зміна формацій відбувається шляхом вирішення протиріч, конфліктів. Таким чином, К.Маркс уперше представив суспільство як продукт історичного розвитку, як структуру, що динамічно розвивається. Він обґрунтував соціальні конфлікти як явище, необхідне для суспільного розвитку і прогресу.

Дослідження основних механізмів взаємодії особистості і суспільства – одне з найскладніших завдань соціологічної науки. Основною проблемою, навколо якої розгортаються дискусії з часів виникнення соціології, є проблема історичного протистояння особистості і суспільства. У ході протистояння визначилися дві групи механізмів, протилежних за змістом і водночас близьких за взаємозалежністю і взаємною потребою. Що ж це за механізми?

До першої групи відносять механізми соціалізації особистості (соціальна адаптація, індивідуалізація, соціальний контроль). Другу групу утворюють механізми саморозвитку, зміни соціальної системи.

Логіку розвитку зазначених механізмів диктує соціально-історичний підхід, аналіз їх практичного втілення на різних етапах суспільного розвитку. Скористаємося для цього власним історичним досвідом періоду соціального експерименту, що випав на долю шостої частини суходолу й усіх народів, які на ній живуть у ХХ столітті.

Вихідним пунктом у соціології Карла Маркса (1818-1833) був позитивізм. Маркс створив матеріалістичне вчення про суспільство,

відповідно до якого визначальною силою в розвитку суспільства є спосіб виробництва матеріальних благ. За Марксом, розвиток суспільства носить закономірний і поступально прогресивний характер. Реалізуючи системний підхід до аналізу суспільства, він створює теорію суспільно-економічної формації, що розкриває, взаємозв'язки між різними сторонами суспільства. Він вважав, що історична зміна формацій відбувається шляхом вирішення протиріч, конфліктів. Таким чином, К.Маркс уперше представив суспільство як продукт історичного розвитку, як структуру, що динамічно розвивається. Він обґрунтував виникнення соціальної нерівності і проаналізував соціальні конфлікти як явище, необхідне для суспільного розвитку і прогресу.

Соціологічний позитивізм був провідним напрямом у розвитку соціології ХІХ століття; його основні концепції розроблялися також англійським ученим Джоном Міллем (1806-1876) і французьким соціологом Емілем Дюркгеймом (1858-1917). Роль соціології з погляду засновників позитивізму полягала насамперед у вивченні і спостереженні соціальних фактів і соціальних процесів суспільного життя, їхньому описі і систематизації. Характерними рисами раннього позитивізму були, в основному, натуралізм, органіцизм, еволюціонізм і феноменізм, що будувалися на моделях біології, анатомії, фізіології людини, а також частково і механіки.

У той же час усередині соціологічного позитивізму з'явилася низка інших наукових шкіл і напрямів, що вплинули на подальший розвиток і перетворення соціології на самостійну науку. Серед провідних можна виділити наступні.

Географічна школа в соціології, що поєднує велику кількість різних натуралістичних теорій. Її теоретики цієї школи визнавали провідним чинником соціальних змін і вихідним пунктом соціологічного аналізу суспільства, його буття, порядку й організації географічне середовище і його окремі компоненти.

Демографічна школа в соціології, представники якої (А.Гійяр, А.Казані, В.Мірабо й інші) вважали головним чинником розвитку суспільства зростання народонаселення. Ця школа поклала початок розвитку демографії – самостійної науки про населення, яка вивчає його чисельність, склад, структуру, поділ за територіями і т. ін.

Расово-антропологічна школа в соціології є свого роду різновидом натуралістичного і біологічного напрямів соціальної думки. Представники даної школи (Ж.Габіно, Х. Чемберлен і ін.) вважали, що розвиток суспільства залежить, перш за все, від спадковості, «расового відбору» і боротьби «вищих» і «нижчих» рас.

Органічна школа в соціології походить від діалектики Г.Гегеля і класичного ідеалізму Ф.Шеллінга. Представники цієї школи розглядали суспільство як аналог природного організму, а соціальне життя намагалися пояснити за допомогою прямої проєкції біологічних закономірностей. Ця школа відіграла певну позитивну роль у розвитку соціології. Так, сучасна соціології визнає деяку подібність між функціонуванням суспільства й організму, хоча й не перебільшує її.

Соціологічний дарвінізм як школа в соціології, що ґрунтується на позиціях натуралізму, склалася на основі біологічних впливів у суспільних науках. Її представники (Г.Спенсер, Р.Вормс, Л.Гумплович, У.Самнер, А. Шафле й ін.) намагалися звести закони розвитку суспільства до біологічних закономірностей природного відбору, виживання найбільш пристосованих, до установок теорій інстинкту, спадковості і т. ін. Головна ідея представників цієї школи полягає в тому, що основою соціальної структури суспільства є природні здібності людини. І будь-який соціальний стан не може вступити в протиріччя з природничо-науковими законами, що керують людиною.

Соціальний механізм - один із напрямів натуралізму в соціології, представники якого (Л.Кетле, В.Парето й інші), виходячи з класичної механіки, намагалися пояснити суспільне життя і поведінку людини

механістичними закономірностями, широко використовуючи при цьому фізичну термінологію. Соціальна структура суспільства зводилася до суми її елементів, а суспільство розумілося як механістичний агрегат. При всій неспроможності своєї методології прихильники цієї школи зробили помітний внесок у теорію і методику соціальних змін і використання в соціології елементів кібернетики і загальної теорії систем.

На межі XIX-XX століть широке поширення одержала *психологічна школа* (чи психологічний напрям у соціології), що прийшла на зміну примітивним біолого-натуралістичним теоріям, характерним для індивідуальної психології. Інтерес до психологічних теорій був викликаний насамперед потребою врахування складної сукупності соціальних чинників, а також пояснення мотивації людської поведінки в суспільстві і її соціальних механізмів. Різновиди психологічного напрямку виділилися в залежності від вибору ключових пояснювальних понять і принципів. Так, представники психологічного еволюціонізму американські соціологи Л.Уорд і Ф.Гідденс прагнули виявити психологічні чинники розвитку цивілізації. Розвиток суспільства вони визначали як частину космічної еволюції, що має цілеспрямований характер і залежить від первинних біологічних потреб, розглянутих ними як соціальні, що роблять можливим свідому взаємодію людей. Наступним різновидом цього напрямку є *інстинктивізм*, засновник якого У.Майкл-Дугал – англо-американський соціолог і психолог – шукав основу суспільного життя в біологічно спадкових інстинктах, супроводжуваних відповідними емоціями, що виражають прагнення до мети і є спільною якістю, що поєднує людей.

Родоначальники *школи психології народів* – німецькі соціологи М.Лацарус і Х.Штейнталь – основою історичною силою суспільного розвитку вважали «народний дух», що виражає психічну подібність індивідів однієї нації.

У рамках психологічного напрямку розроблялися також проблеми *групової соціології*. Яскравим представником цієї течії, а також одним із

засновників соціальної психології вважається Г.Лебон – французький соціолог і соціальний психолог. У своїй головній роботі «Психологія натовпу» він першим сформулював фундаментальну роль емоцій у суспільних справах, а також питання анонімності, сугестивності, психічного зараження й інших подібних явищ, що відбуваються у натовпі. Вагома роль у психологічному напрямку в соціології належала і далі належатиме такій теоретико-методологічній течії, як *символічний інтеракціонізм*. Його засновниками є відомі американські соціологи і психологи Ч.Кулі, У.Томас і ін. Однак найбільш вагомий внесок у практичну розробку цієї теорії зробив Дж. Мід – відомий американський соціолог і соціальний психолог, що ввів до наукового обігу поняття «міжіндивідуальна взаємодія». Він вважав, що сукупність процесів соціальної взаємодії конструє суспільство і індивіда. Дія індивіда сприймається іншими людьми, будучи опосередкована певними значеннями. Тотожність значень у досвіді того, хто сприймає дію, припускає, на його думку, можливість «прийняття ролі іншого».

Визначним представником психологічного напрямку в соціології по праву є відомий австрійський психолог, соціальний мислитель і лікар Зігмунд Фрейд - засновник *теорії психоаналізу*, який стверджував, що першорядну роль у житті суспільства грає психіка окремих суспільних груп. Слід зазначити, що на межі XIX-XX століть соціологія переживає якісно новий етап: усвідомлюється обмеженість абстрактно-теоретичних методів пізнання, що переживали на першому етапі, ставиться питання про виділення соціології у самостійну цілісну науку. Найбільш яскраві представники соціології в цей час – М.Вебер, Г.Зіммель, Е.Дюркгейм. Їх поєднує думка про принципову відмінність законів суспільного розвитку від законів природи, про своєрідність соціологічних методів пізнання. Саме в результаті їх зусиль соціологія перетворилася на науку з власним предметом, теорією і можливостями для емпіричних підтверджень різних аспектів цієї теорії.

Для творів Макса Вебера (1864-1920), відомого німецького економіста, історика і соціолога, характерні, перш за все, глибоке проникнення в предмет

дослідження, пошук вихідних, базових елементів, за допомогою яких можна було б прийти до розуміння закономірностей суспільного розвитку. Перебуваючи під впливом Маркса і Ніцше, Вебер, однак, розробив власну соціологічну теорію, яка і зараз впливає на всі наукові соціологічні теорії і на діяльність соціологів всіх країн.

Одним з центральних пунктів соціологічної теорії Макса Вебера стало виділення елементарної одиниці поведінки індивіда в суспільстві – соціальної дії, що є причиною і наслідком системи складних стосунків між людьми. При цьому суспільство, за Вебером, є сукупністю діючих індивідів, кожен з яких прагне до досягнення своїх власних цілей. Дії окремих індивідів кооперуються, на основі чого утворюються асоціації (групи чи суспільства). Незважаючи на свої егоїстичні устремління, люди діють спільно, тому що їхні вчинки осмислені, раціональні, і вони розуміють, що індивідуальні цілі найкраще досягаються за допомогою спільних дій. Це розуміння приходить до них у зв'язку з тим, що в ході суспільної практики завжди відкидають непотрібні зразки поведінки і залишають тільки ті, котрі можна передбачити, розрахувати і які приносять користь з найменшим ризиком. Отже, осмислена поведінка, в результаті якої досягаються індивідуальні цілі, приводить до того, що людина діє як соціальна істота, в асоціаціях з іншими, забезпечуючи у такій спосіб значний прогрес у взаємодії з навколишнім середовищем.

Ідеї *Георга Зіммеля (1858-1919)* – німецького філософа і соціолога – лягли в основу його теоретичної концепції, що одержала назву *формальної соціології*. У своїх роботах Г.Зіммель особливу увагу приділив поняттю соціальної форми, протиставляючи її змісту соціальних процесів. Суть його формальної соціології складають: «зміст» (куди він включав історично обумовлені цілі, мотиви, спонукання людських взаємодій) і «форма». Він вважав, що завдання «чистої» соціології полягає у вивченні і класифікації шляхів розвитку суспільства, а завдання «філософської» соціології – у відстеженні історичних зразків цих форм у зв'язку з їх культурно обумовленим змістом. Він відокремлював матерію соціальної взаємодії від

найпростіших структур цієї взаємодії, що найбільш часто повторювалися і були характерними для всіх історичних епох.

Великий внесок в інституалізацію соціології як наукової і навчальної дисципліни зробив *Еміль Дюркгейм* (1858-1917) – засновник французької соціологічної школи. Він прагнув насамперед до автономії соціології, відділенню її предмета інших наук про суспільство, а також до пояснення всіх феноменів суспільного життя винятково із соціологічних позицій.

Е.Дюркгейм, на відміну від Вебера, вважав, що суспільство – це надіндивідуальне буття, існування і закономірності якого не залежать від дій окремих індивідів. Об'єднуючись у групи, люди відразу починають підкорятись правилам і нормам, які він називав «колективною свідомістю». Кожна соціальна одиниця повинна виконувати визначену функцію, необхідну для існування суспільства як цілого. Однак функціонування окремих частин соціального цілого може бути порушено, і тоді ці частини стають перекрученою, погано функціонуючою формою соціальної організації. Дюркгейм багато уваги приділяв вивченню форм, а також видів девіантної поведінки, тобто такої, що відхиляється від загальноприйнятих норм і правил. Уведений ним до наукового вжитку термін «аномія» дозволяє дати пояснення причин поведінки, що відхиляється, дефектів соціальних норм і докладно класифікувати типи такої поведінки.

Вчення про суспільство Е.Дюркгейма лягло в основу багатьох сучасних соціологічних теорій і, перш за все, структурно-функціонального аналізу. Численні послідовники створили дюркгеймівську соціологічну школу, а сучасні вчені справедливо називають Дюркгейма класиком соціології.

Подальший розвиток у цей період знаходять такі напрямки соціологічного аналізу, як структурно-функціональний аналіз, конфліктний і системний підходи, формулюються положення символічного інтеракціонізму. У першій половині ХХ століття настає етап бурхливого розвитку емпіричної соціології. На цьому етапі розвиваються методи збору й аналізу емпіричної інформації, теорія виміру.

У другій половині ХХ століття усвідомлюються необхідність синтезу теорії й емпірії, йдуть пошуки загальної теорії, набувають бурхливого розвитку спеціальні соціологічні теорії. Великий внесок у розвиток соціології зробили на цьому етапі видатний американський соціолог російського походження *П. Сорокін (1889-1968)* та його учні і послідовники, американські вчені *Толкотт Парсонс (1902-1979)* і *Роберт Мертон*.

Разом з тим, спеціалізація і методологічний плюралізм призвели в цей період і до певних негативних наслідків. Для соціології стають характерними розірваність елементів, фрагментація, піддається сумніву цілісність соціологічного знання, вона розглядається як набір безлічі спеціальних теорій і конкретних досліджень. Однак у 70-90 – ті роки ХХ ст. соціологія приходить до розуміння необхідності сполучення різних методологічних підходів і напрямів соціологічного аналізу. Різні теоретичні підходи вже не розглядаються як протилежні, взаємовиключні.

2. Соціологічна думка та соціологія в Україні.

Протосоціологічний період соціологічної думки в Україні охоплює хронологічний проміжок часу від часів Київської Русі до середини ХІХ століття. Його історія налічує кілька етапів, що характеризуються певними особливостями розвитку соціологічного знання під впливом економічних, соціальних, політичних, ідеологічних факторів:

- протосоціологія епохи становлення, розвитку та розпаду Київської Русі (праісторія, Київська держава, княжа доба, литовсько-польський період – V – кінець XV ст.);
- протосоціологічне знання козацької доби (від початків козацтва до зруйнування Січі – кінець XV третя чверть ХVІІІ ст.);
- протосоціологія доби відродження України (кінець ХVІІІ – середина ХІХ ст.).

Витоки соціального пізнання в Україні сягають сивої давнини, зокрема княжої доби (ІХ – ХІІІ ст.), і тісно пов'язані з буттям українського народу,

формуванням української державності – Київської Русі, яка постала в результаті об'єднання східнослов'янських племен навколо політичного й культурно-економічного центру – Києва й Середнього Подніпров'я. Елементи соціологічної думки містять праці найдавніших українських мислителів.

Київський князь Володимир Мономах (правив у 1113-1125 рр.) у «Повчанні дітям» дає настанови на праведне життя, справедливий соціальний устрій, закликає долати міжусобиці заради єдності землі Руської, громадянського миру.

Різноманітним історико-соціологічним матеріалом насичені літописи Київської Русі XI-XIII ст., найпомітніший серед яких «Повість минулих літ», авторство якого належить ченцеві Києво-Печерського монастиря Нестерові. Подієвий спектр увиразнює головну ідею, яка полягає в обстоюванні єдності Руської землі та політичної незалежності.

Соціально-економічне, політичне і духовне життя різко змінилося у XIII ст. у зв'язку з пануванням на українських землях монголо-татарської навали. У XIV ст. центрально-українські землі були захоплені Великим князівством Литовським. Більшість галицько-волинських земель опинилися під польською владою.

Історична доля українського народу витворила своєрідний соціальний феномен – козацтво – проміжну верству між шляхтою і селянством, на яку не поширювалися ні кріпацтво, ні панщина. Особливість його в тому, що Україна, не будучи державою, фактично існувала як унікальна державно-правова система, суб'єктом якої було козацтво. З ним пов'язані і перші переписи населення в Україні, формування козацьких реєстрів, створення війська реєстрових козаків.

У середині XVI ст. ідеї природного права, суспільного договору розробляв Станіслав Оріховський-Роксолан (1513-1566), якого сучасники називали українським Демосфеном. Він огрунтував положення, згідно з яким королівська влада дана не Богом, а виникла внаслідок договору між людьми, які підкоряються королю добровільно. Перед законом як гарантією розвитку

та існування держави рівні всі, навіть королі. На думку С.Оріховського, природне право (закон) важливіше від законів, які регулюють відносини у суспільстві і які за необхідності можна змінити.

Виникнення держави спричинене двома факторами: вродженим людським недоліком, який вимагає взаємної допомоги, і вродженою схильністю людей до зближення, яка ніби «клеїть» їх, в'яже одним вузлом. Обов'язок держави щодо громадянина – гарантувати кожному право на існування. Вона повинна дбати про освіту громадян, «адже ніхто нічого не зробить корисного навіть у самому незначному мистецтві, якщо не буде вчитися», сприяти розбудові нових шкіл.

Обов'язки індивіда перед державою ще вищі, його діяльність має спрямовуватися, передусім, у руслі інтересів держави. Наприкінці XVI - початку XVII ст. найпомітнішою постаттю в українському духовному житті був Іван Вишенський, який у своїх полемічних творах обстоював ідею свободи, рівності, справедливості.

Істотний внесок у розвиток соціологічних ідей зробив видатний український філософ, письменник Григорій Сковорода (1722-1794), який науку про людину вважав найважливішою і найвищою з усіх наук. Не заперечуючи ролі й значення технічних досягнень, найголовнішою він вважав науку про умови та способи забезпечення щасливого життя, про людину та її щастя. Особливу цінність його концепція спорідненої праці. Сковорода чи не першим із вчених нового часу висунув ідею перетворення праці із засобу до життя на найпершу життєву потребу та найвищу насолоду. Смісл людського буття він вбачав у праці, а справжнє щастя – у вільній праці за покликанням. Думка про визначальну роль спорідненої праці у забезпеченні щасливого життя вперше набула рис загального принципу вирішення проблеми людського щастя і смислу людського буття.

Безпосереднім суб'єктивним виявом людського щастя Сковорода вважав внутрішній світ, добрий сердечний настрій, душевну міць. Досягти цього можна, втілюючи веління своєї «внутрішньої натури», пізнаного в собі

Бога. Цією «внутрішньою натурою» є спорідненість із певними видами праці. Люди мають пізнати самі себе, свої здібності й виробити адекватний своїй природі епоси життя.

Наприкінці XVIII ст.. розпочинаються активні дослідження фольклору, етнографії, історії українського народу, набутки яких мають неабияке значення і для соціологічних знань. Новий стан самоусвідомлення українства розпочинається з діяльності Кирило-Мефодіївського братства, ідейне ядро якого утворювали Микола Костомаров, Михайло Гулак, Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Володимир Білозерський, Олександр Маркевич.

Другий період розвитку соціологічної думки в Україні безпосередньо пов'язаний з виникненням соціології як окремої науки. У наукових школах називають періодом академічної соціології. Прийнято вважати, що українська соціологія заявила про себе у 80-х роках XIX ст. дослідженнями Женевського гуртка українських учених, праці яких друкувалися найчастіше в журналі «Громада». В цей період домінувало звернення до соціально-культурних проблем.

Відомий український економіст, соціолог, публіцист С.А.Подолінський (1850-1891 рр.) соціологію розглядає як науку про людське суспільство. В своїй науковій творчості поєднував марксистські і соціал-дарвіністські погляди. Важливою є думка про те, що одним з вимірів соціальної стратифікації і умов соціальної мобільності є приналежність до певної національності. Подолінський висував ідею, що поряд з боротьбою за існування діє і закон зростання солідарності людей.

Коло соціологічних зацікавлень М.П.Драгоманова (1841-1895 рр.) – соціальні зміни, співвідношення історії і соціології, питання національності, проблеми прогресу. Розглядаючи нації, Драгоманов приписує кожній ряд певних ознак (мова, одяг, звичаї). Розглядає прогрес як якісну характеристику розвитку суспільства; першопричина прогресу – в об'єктивному русі історії, а шляхи прогресу можуть набувати мирних і немирних форм.

Одним з найяскравіших українських дослідників у галузі соціології був М.М.Ковалевський (1851-1916 рр.). Вже 17-річним юнаком він познайомився з «Курсом позитивної філософії» О.Конта. Майже 25 років він займався науковою діяльністю за кордоном. Соціолог був членом Міжнародного соціологічного товариства. Значний внесок М.Ковалевського у розвиток історико-порівняльного методу в соціології, який він розглядав як могутню зброю боротьби проти суб'єктивізму. Саме ж історію він вивчав із соціологічної точки зору. Він розглядав соціологію як науку про організацію й еволюцію суспільства, вимагав включити в завдання соціології вивчення не тільки прогресу, а й періодів занепаду, регресу, дисгармонії між окремими сторонами суспільства.

Найпоплідовніше поглибив свої історичні ідеї М.С.Грушевський (1866-1934 рр.). Він вперше почав застосовувати в українській історіографії історико-соціологічний метод, розроблений на межі XIX і XX ст. європейським позитивізмом. Основа соціологічних інтересів М.Грушевського – фактори соціальної еволюції, закони суспільного розвитку, суть соціології тощо. Український вчений обґрунтував ідею про те, що характерними тенденціями соціального розвитку є диференціація та інтеграція.

С.С.Дністрянський висунув теорію зв'язків. Соціальні зв'язки, на його думку, виникають з необхідності задоволення людьми своїх потреб. Історико-соціальні зв'язки розвиваються від найменш простих до найбільш складних, якими є народ і держава. Соціальними зв'язками є також церква, покоління, суспільні класи і стани тощо. Умова успішного функціонування соціальних зв'язків – наявність норм, які виникають з внутрішнього переконання про взаємну залежність людей в процесі задоволення своїх потреб. Кожний соціальний зв'язок живе своїм особливим життям, має свої особливі цілі і засоби їх досягнення.

Вагомий внесок у розвиток української соціології зробив видатний учений-економіст, мислитель і патріот М.І.Туган-Барановський (1865-1919),

який вважав, що без соціології немає сучасної науки про суспільство. В своїх працях він обґрунтував роль господарства в соціальному житті. Господарство він визначав як сукупність людських дій, спрямованих на зовнішній світ для створення матеріальної обстановки, необхідної для задоволення людських потреб.

Розвиток вітчизняної соціології в післявоєнний період 1917 р. не припинився, хоча й був неоднозначним. Соціологічні студії здійснювалися в умовах повної інтегрованості в радянську соціологічну науку. Своєрідним центром соціології була Всеукраїнська Академія Наук, яку очолював Б.Кістяківський. З кінця 20-х рр. ХХ ст. на теорію та практику соціологічної науки починають впливати сталінські «теоретичні» положення. До «вторгнення» Сталіна у філософію та соціологію вчені інколи дозволяли собі різні трактування предмета, теорії, структури, методології соціології, хоча виходити за межі марксистського напрямку не ризикували. Соціологічні методи конкретного дослідження суспільства були не тільки вилучені з ужитку, а й протиставлені соціологічному знанню як знанню філософському.

На конкретне вивчення процесів, явищ соціального життя було накладено сувору заборону. Соціологію було оголошено псевдонаукою, несумісною з марксизмом, ворожою йому. Фундаментальні та прикладні дослідження в цій галузі були фактично припинені.

Соціологічна думка в СРСР приглушувалася до початку 60-х років. А праці з історичного матеріалізму аналізували соціальні явища, процеси на загальному, абстрактно-теоретичному, рівні, відірвано від реального життя. Філософський детермінізм, заперечення соціологічного мислення відкривали дорогу безмежному пануванню консерватизму в науці про суспільство. Відродження соціологічних досліджень почалося з настанням «хрущовської відлиги». Але якщо ці дослідження визнавалися, то соціологія як наука – ні. У науковому обігу побутувало визначення соціології як науки, що займається тільки конкретними дослідженнями. У 1958 р. виникла Радянська Соціологічна Асоціація. Через два роки в Інституті філософії АН

СРСР був створений перший соціологічний підрозділ – сектор дослідження нових форм праці й побуту, пізніше перетворений на відділ конкретних соціологічних досліджень. У 1968 р. почав працювати Інститут конкретних соціальних досліджень. У 1974 р. побачив світ і до середини 80-х років єдиний у СРСР фаховий журнал «Социологические исследования».

У 60-ті роки започатковуються соціологічні дослідження різної тематичної спрямованості. Зокрема на металургійних, текстильних, машинобудівних підприємствах Дніпропетровська, Запоріжжя, Одеси соціологи вивчали умови життя, залежність способу життя від соціально-побутових і соціально-демографічних чинників. Соціологічний підрозділ Львівського відділення Інституту економіки АН УРСР розробив методики соціального планування на промислових підприємствах республіки. Ці методики і пов'язані з ними концепції, як і розробки Донецького відділення Інституту економіки АН України, помітно збагатили промислову соціологію та соціологію праці в Україні.

Широкий спектр соціальних проблем шлюбу і сім'ї був типізований у праці Л.Харчева «Шлюб і сім'я в СРСР» (1965). У 1966 р. випущено двотомник «Соціологія в СРСР», в якому узагальнювався досвід емпіричних досліджень різних сфер суспільства, а також досліджень із загальної соціологічної теорії, різноманітних проблем функціонування і розвитку соціальної сфери.

Сприятливішими для розвитку соціології стали 80-ті роки, коли нарешті відновила статус самостійної науки. Наприкінці 80-х років виникла принципово нова для радянської системи інституція – Всесоюзний центр вивчення громадської думки, що став безперечним лідером у масових опитуваннях. Почали відкриватися нові дослідницькі центри. Восени 1990 р. створено Інститут соціології Академії наук України. Згодом засновано Українську соціологічну асоціацію, в університетах відкрито факультети і відділення з підготовки професійних соціологів, утворено спеціалізовані ради із захисту дисертацій, виходить журнал «Соціологія: теорія, методи,

маркетинг». Також соціологія стала універсальною академічною дисципліною, основи якої тепер вивчають у всіх вузах.

Нині вітчизняна соціологія, намагаючись викрісталізувати свою теоретичну базу, предмет і методи досліджень, активно інтегрується у світову соціологічну думку. Основні напрями сучасних соціологічних досліджень стосуються особливостей соціально-статусної стратифікації в умовах перехідної економіки, соціальних умов і механізмів формування сучасної ринкової економіки, факторів виникнення і механізмів подолання соціальних конфліктів у процесі трансформації суспільства, національних аспектів. Активно використовуються прикладні дослідження щодо різних сфер соціально-економічного, політичного і духовного життя. Значні результати сучасних українських соціологів напрацьовані у сферах вивчення соціальних проблем, соціальної структури та професійної орієнтації молоді, впливу засобів масової інформації на самовизначення молоді, застосування математичних методів у соціологічних дослідженнях, вивчення історії соціології, соціології освіти, проблем вищої школи, етносоціології, соціології підприємництва тощо. Однак, щоб соціологія посіла провідне місце в науковому та практичному житті суспільства потрібні час і подолання соціально-економічних труднощів, які на початку XXI ст. переживає українська держава. Низку різноманітних теоретичних, методологічних, організаційних проблем висуває гуманізація освіти. Необхідне справді наукове застосування соціології у різних галузях суспільного життя, очищене від намагань маніпулювати громадською думкою під прикриттям так званих «соціологічних досліджень».

План

1. Поняття суспільства в соціології. Соціальна структура суспільства.
2. Соціальні статуси і ролі – головні сполучні елементи соціальної структури суспільства.
3. Концепції соціальної стратифікації.
4. Середній клас: ознаки, функції.

1. Поняття суспільства в соціології. Соціальна структура суспільства.

В соціології під суспільством розуміється об'єднання людей, що характеризується: спільністю території їхнього проживання, що звичайно збігається з державними кордонами і служить тим простором, у рамках якого складаються і розвиваються взаємозв'язки і взаємодії членів даного суспільства; цілісністю і стійкістю; самовідтворенням, самозабезпеченістю (самодостатністю), саморегульованістю, що розуміються, звичайно, не в абсолютному, а відносному змісті; таким рівнем розвитку культури, що знаходить своє вираження у виробленні системи норм і цінностей, які лежать в основі соціальних зв'язків.

Складність загального визначення поняття "суспільство" пов'язана з рядом обставин. По-перше, це — дуже широкі за обсягом і високоабстрактні за характером поняття. По-друге, суспільство — надзвичайно складне, багат шарове і багатогранне явище, що дозволяє розглядати його у всіляких ракурсах. По-третє, суспільство — поняття історичне, загальне визначення якого повинно охоплювати всі етапи його розвитку. По-четверте, "суспільство" — це стикова категорія і соціальної філософії, і соціології, і історії, і соціальної психології, і деяких інших наук, кожна з яких по-своєму відповідно зі своїм предметом і методом дослідження визначає суспільство.

По-п'яте, як уже відзначалося, поняття "суспільство" використовується в житті дуже широко і багатозначно.

Враховуючи сказане, можна дати таке загальне соціологічне визначення суспільства. Суспільство — сукупність людей, об'єднаних історично сформованими формами їхнього взаємозв'язку і взаємодії з метою задоволення своїх потреб, що характеризується стійкістю і цілісністю, самовідтворенням і самодостатністю, саморегульованістю і саморозвитком, досягненням такого рівня культури, коли з'являються особливі соціальні норми і цінності, які лежать в основі взаємозв'язку і взаємодії людей.

Соціальна структура суспільства:

Соціальна структура суспільства – це сукупність соціальних його елементів (індивіди, соціальні спільноти та інститути) та зв'язок між ними.

Соціальні спільноти – це групи людей, об'єднаних за певними спільними ознаками, спільними інтересами, цінностями, спільною діяльністю тощо.

Соціальна спільнота – реально існуюча сукупність індивідів, придатна для емпіричної фіксації, яка характеризується відносною цілісністю і здатністю виступати як самостійний творчий суб'єкт історичної та соціальної дії.

Соціальний інститут – сталий механізм самоорганізації спільного соціального життя людей, орган управління ним.

2. Соціальні статуси і ролі – головні сполучні елементи соціальної структури суспільства

Слово «статус» - латинського походження. У Давньому Римі цей термін означав стан, правове положення юридичної особи. Однак наприкінці XIX століття англійський історик соціології Г.Мейн додав йому соціологічного звучання. Соціальний статус – це соціальне положення людини в суспільстві. Соціальне положення – узагальнена характеристика, що охоплює професію, економічне становище, політичні можливості й демографічні ознаки людини.

Необхідно розрізняти два види статусу – особистий і соціальний. *Соціальний статус* вживається у двох значеннях – широкому і вузькому. Про широке значення статусу ми вже знаємо – це соціальне положення людини в суспільстві, що дає їй узагальнену характеристику. У вузькому – соціальний статус – це положення людини, яке вона автоматичне посідає як представник великої соціальної групи (професійної, класової, національної тощо).

Особистий статус – це положення, яке людина посідає в малій (чи первинній) соціальній групі в залежності від того, як вона оцінюється за своїми індивідуальними якостями. Помічено, що соціальний статус відіграє першорядну роль серед незнайомих, а особистий – серед знайомих людей, що й складають первинну або малу соціальну групу. Кожний з нас має визначений набір соціальних і особистих статусів, оскільки є частиною безлічі великих і малих соціальних груп, що існують в суспільстві. До них належать сім'я, коло родичів і знайомих, трудовий колектив, спортивна команда, шкільний клас, студентська група, клуб за інтересами, молодіжна тусовка і т.п. У них кожен з нас може мати високий, середній чи низький статус, тобто бути лідером, незалежним чи аутсайдером.

Крім розглянутих видів статусу, існують ще приписуваний, досяжний і змішаний статуси. Приписуваний статус (його називають ще аскриптивним) – це статус, із яким людина народжується або котрий призначається їй за протягом часу. Приписуваний статус не збігається з природженим. Природженими вважаються тільки три соціальних статуси: стать, національність, раса. Українець – це природжений статус, що вказує на національність. Жінка – це природжений статус, що вказує на стать. Раса, стать, національність задані біологічно і людина успадковує їх поза своєю волею і свідомістю. Тим часом приписуваний статус дуже нагадує природжений, але не зводиться до нього. У точному змісті природженим є біологічно успадкований статус, а приписуваним – статус, що соціально здобувається. Наприклад, після настання визначеного віку син короля

успадковує від батька корону. Король – приписуваний статус. Придбати його може тільки той, хто народився в королівській сім'ї.

Досяжний статус, у свою чергу, істотно відрізняється від приписуваного. Це такий статус, який людина одержує завдяки власним зусиллям, бажанню, вільному вибору або здобуває в результаті удачі чи везіння.

Досяжним вважається всякий статус, що не призначається людині автоматично самим фактом народження. Так, професію водія чи менеджера людина здобуває завдяки власним зусиллям, підготовці і вільному вибору. Статус чемпіона світу, доктора наук чи рок-зірки він також здобуває в результаті власних старань і величезної праці.

Що стосується змішаного статусу, то він одночасно має риси як приписуваного, так і досяжного. Наприклад, звання професора спочатку є статусом, що досягається, але згодом перетворюється на приписуваний, тому що вважається довічним, хоча і не наслідуваним. Тому статус професора належить до змішаного типу. Саме статус вимагає від людини соціально схвалюваної поведінки, реалізації прав і обов'язків, тобто соціально-психологічного ототожнення себе зі своїм статусом. Тому модель поведінки індивіда, орієнтована на конкретний статус, називається статусною роллю чи просто роллю. Таким чином від власника конкретного соціального статусу очікують, що він буде грати цілком визначену роль, відповідно до тих вимог, що до цієї ролі вони ставлять. Вимоги і норми поведінки суспільство приписує статусу заздалегідь. За правильне виконання своєї ролі індивід винагороджується, а за неправильне – карається (зокрема, це може бути зроблено у формі несхвалення чи відмови голосувати за певну кандидатуру на виборах).

У свою чергу, місце в статусній ієрархії суспільства називають *рангом*. Ранги статусу можуть бути високими, середніми і низькими. Чим вище ранг і чим більше суспільство цінує той або інший статус, тим більш великими привілеями, благами, почеснями, символами, нагородами і престижем він

наділений. Ранг статусу може мати й формальне закріплення, або легітимізацію. У цьому випадку він називається титулом, званням. Барон, лорд, князь, граф – титули найвищих статусів у феодальному суспільстві, що одержали формальне закріплення.

Соціальна мобільність

Соціальна мобільність – це зміна індивідом чи групою свого соціального статусу, тобто місця в соціальній структурі суспільства. Термін «соціальна мобільність» був введений в соціологію в 1927 р. відомим американським соціологом російського походження П.Сорокіним. Він розглядав соціальну мобільність як будь-яку зміну соціального стану, а не тільки як перехід осіб і родин з однієї соціальної групи в іншу. Відповідно до поглядів П.Сорокіна, соціальна мобільність означає переміщення за соціальними сходами у двох напрямках: 1) вертикальному – рух нагору і вниз (коли соціальний статус змінюється); горизонтальному – пересування на тому ж соціальному рівні (тобто без зміни соціального статусу).

Тим часом вертикальна мобільність також буває двох видів – висхідна і низхідна. Вона припускає зміну людиною протягом життя високого статусу на низький чи навпаки. Переміщення людини зі статусу водопровідника на більш високий статус президента корпорації, як і зворотний рух, є прикладом вертикальної мобільності. А горизонтальна мобільність передбачає зміну людиною протягом свого життя одного статусу на інший, але еквівалентний колишньому. Наприклад, індивід був спочатку водопровідником, а потім став теслею. Останнім часом у соціології виділяють ще одну – третю форму – міжпоколінну мобільність. Це зміна статусів синів щодо їхніх батьків. Наприклад, син водопровідника стає президентом корпорації чи навпаки. Міжпоколінна мобільність є більш важливою, ніж вертикальна і горизонтальна. Якщо між покоління мобільність невелика, то це означає, що в даному суспільстві нерівність пустила глибокі корені, а шанси людини змінити свою долю залежать не від нього самого, а визначені з народження.

У випадку значної між поколінної мобільності люди досягають нового статусу завдяки власним зусиллям незалежно від обставин, що супроводжують їхнє народження.

Необхідно зазначити, що проблемам соціальної мобільності присвячується багато конкретно-соціологічних досліджень у різних країнах світу. Дані про соціальну мобільність цілком виразно дозволяють судити про ступінь відкритості суспільства, його демократичність. Адже людям важливо знати, якою мірою те чи інше суспільство дає можливість для просування індивідів і поколінь з нижчих статусних категорій у вищі, яким шляхом формується правляча еліта суспільства, а також чи є можливість проникнення в правлячу еліту індивідів з інших соціальних груп.

Отже, соціально-класова структура будь-якого суспільства базується на соціальній нерівності з урахуванням такої характеристики як гетерогенність. **Гетерогенність** – це слідування нормам і правилам, установленим іншими особами, тобто несамостійність на противагу автономії. При цьому система соціальної нерівності формується завдяки базовим параметрам суспільства до яких належать доход, походження, посада, влада, освіта й інші рангові показники.

У свою чергу, соціальні верстви можна об'єднати в соціальні верстви, що мають визначене відношення до засобів виробництва, власну субкультуру і можливість для набуття більш престижних соціальних статусів. Класова структура суспільства володіє унікальними специфічними рисами і змінюється у ході суспільного розвитку. Однак фундаментальні дослідження соціальної стратифікації українського суспільства сьогодні вкрай укладені, по-перше, через велику динаміку суспільних процесів і, по-друге, через нестачу відповідних засобів на регулярне проведення досліджень соціальної структури українського суспільства.

Таким чином, соціальна структура суспільства є частиною його як соціальної системи, що поєднує в собі два компоненти: перший – це соціальний склад, тобто певний набір елементів даної структури, серед яких

виділяють різні за типами соціальні спільноти і групи людей, а другий – це соціальні зв'язки, тобто певний набір зв'язків цих елементів, що розрізняються як за масштабами розповсюдження їхньої дії, так і за їхніми значеннями в характеристиці соціальної структури суспільства на визначеній стадії його функціонування і розвитку.

3. Концепції соціальної стратифікації.

Стратифікація - поняття, яке в соціології означає:

- 1) багатомірну ієрархічно організовану структуру соціальної нерівності, що притаманна будь-якому суспільству;
- 2) процес, під час якого групи людей ієрархічно вибудовуються відповідно до певної шкали нерівностей.

Соціальна стратифікація – ієрархічно збудовані структури соціальної нерівності, які існують у кожному суспільстві. Процес внаслідок якого індивіда та групи виявляються нерівними один до одного та ієрархічно згрупованими відповідно до соціальних ознак. У різних суспільствах можливі різні форми соціальної нерівності: касты, стани, класи. Факторами поділу на прошарки можуть бути: прибуток, багатство, престиж, освіта, фах, вік тощо.

Концепції соціальної стратифікації:

1. Марксистська - визначає, що поділ на класи базується на відношенні людей до засобів виробництва або на способах виробництва або на способах, за допомогою яких забезпечують засоби існування. В капіталістичних суспільствах існують два класи: капіталісти – власники засобів виробництва, і робітничий клас – продає свою працю і створює додатковий продукт для капіталіста, виробляючи більше, ніж йде на оплату його праці.
2. М.Вебер вважав, що класові відмінності ґрунтуються не лише на відношенні до засобів виробництва, але також і до інших ресурсів (наприклад, майстерність і міра довіри). Він вирізняв ще один

аспект стратифікації – відмінності між соціальними групами у сфері престижу.

3. Е.Райт доводить, що існує три способи контролю над економічними ресурсами: контроль над інвестиціями (грошовий капітал); над фізичними засобами виробництва; над робочою силою. Капіталісти контролюють всі три типи ресурсів, робітничий клас – не контролює жодного. Між цими двома класами існує ряд класових позицій, їх займають ті, хто впливає на деякі аспекти виробництва, наприклад, юристи у великих корпораціях.

4. Середній клас: ознаки, функції.

Середній клас - основна частина соціальної структури суспільства з розвинутою ринковою економікою. Середній клас складають дрібні та середні власники, фермери, менеджери, державні службовці, вчені, лікарі, адвокати, високооплачувана частина інженерно-технічних працівників та висококваліфікованих робітників, люди вільних професій тощо. Середній клас не є однорідним соціальним утворенням. Спільне, що їх об'єднує, - це саме проміжне становище між вищим та нижчим класами.

Наявність середнього класу визначається індикатором як рівня розвитку країни, так і її реальних перспектив. У науковому обігу немає чіткого визначення категорії середнього класу. Неоднозначне трактування поняття середнього класу ускладнює визначення його місця та ролі в соціальній структурі українського суспільства. Середній клас – неоднорідне утворення. У його структурі вирізняють три рівня (вищий, середній, нижчий «середній клас»), з різним рівнем освіти і прибутку. Д. Белл вказував на аморфність категорії середній клас та її суб'єктивізм, вона, насамперед, відображає психологічну само ідентифікацію основної структурної одиниці постіндустріального суспільства.

Основні критерії вирізнення середнього класу:

- економічна незалежність;

- професіоналізм;
- висока самооцінка, яка ґрунтується на усвідомленні представником середнього класу своєї значимості в громадському житті.

Узагальнено можна визначити кілька критеріїв виокремлення «середнього класу». Зокрема, матеріальний (рівень прибутку, наявність рухомого та нерухомого майна); політичний статус (міра впливу на прийняття владних рішень різного рівня); потенціал соціальної мобільності; характеристики статусних аспектів способу життя (споживання, середовище проживання, дозвілля, коло спілкування, соціальні настрої та ін.); характеристики соціального престижу, які зазвичай належать до стратифікаційних критеріїв визначення середнього класу.

Нестратифікаційні критерії поділяються на:

1) *Формальні* (дозволяють відрізнити «статистичну» групу від реальної та 2) *змістовні* (цінності, установки, стереотипи і т.д.).

Якщо говорити про середній клас, то це, насамперед, люди, які можуть задовольнити свої життєво важливі потреби. Досліджуючи рівень задоволеності життєво важливими факторами, Ю.Саєнко визначив вісім позицій: 1) здоров'я; 2) гарне житло; 3) необхідні меблі; 4) харчування за своїми смаками; 5) наявність заощаджень, які підтримали добробут; 6) можливість «дати дітям повноцінну освіту» як одну з найважливіших цінностей; 7) повноцінне проведення дозвілля; 8) повноцінне проведення відпустки.

План

1. «Людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість».
2. Система виховання особистості. Соціальна девіація та контроль.

1.«Людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість».

Соціологія особистості – це одна із спеціальних соціологічних теорій, предметом якої є особа як об'єкт та суб'єкт соціальних відносин на рівні її взаємозв'язків із соціальними спільнотами.

Соціологія – 1) розглядає людину як надзвичайно пластичну істоту, здатну до значних соціальних адаптацій, але водночас вирізняє в людині соціально-типові характеристики - риси, якими наділені певні типи людей.

2) Соціолог досліджує людину, насамперед, як особистість, як елемент соціального життя, розкриває механізми її становлення під впливом соціальних факторів, а також шляхи і канали зворотного впливу особистості на соціальний світ.

3) Соціологію цікавить участь людини – особистості – у змінах і розвитку соціальних відносин; вона досліджує зв'язки особистості і суспільства, регуляцію і саморегуляцію соціальної поведінки.

Отже, специфіка соціологічного підходу у з'ясуванні того в людині, що безпосередньо пов'язане з соціологічним життям, залученням до системи соціальних відносин, - тобто, не її біологічних чи психологічних особливостей, а суто соціальних характеристик.

У соціології важливим є розмежування термінів «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість».

Людина - поняття, що відображає загальні риси, властиві людському роду (родове поняття) (*Homo sapiens*). Людина – суб'єкт історії, (її

соціальна характеристика). Термін, який вживають як родове поняття, котре вказує на приналежність до людського роду – вищої сходинки розвитку живої природи. Вказує на якісну відмінність людей від тварин, на людину – продукт природи, і необхідний для характеристики всезагальних, притаманних усім людям якостей і особливостей, що знаходить свій прояв у назві «Homo sapiens».

Поняттям "індивід" позначається людина як окремий представник людського роду. Він є основою формування особистості. Тобто особистість є результатом розвитку індивіда, найбільш повним втіленням його людських властивостей.

Індивідуальність – особливе і специфічне, неповторне, що відрізняє конкретну людину від інших, в т.ч. як успадковані, так і набуті якості, природні і соціальні, фізіологічні й психічні. Але у випадку вживання цього терміна соціологію цікавить не власне неповторність, а її вплив на соціальні процеси та місце в них людини.

Особистість – усталений комплекс якостей і властивостей людей, які набуваються під впливом відповідної культури суспільства і конкретних соціальних груп та спільнот, до яких вона належить і у життєдіяльності яких бере участь.

Вихідні принципи розгляду категорій соціології особистості (Н.Черниш)

Кожен індивід є людиною, але не кожен – особистістю. Особистістю не народжується – нею стають. Індивід, у даному випадку, є висхідним пунктом для розвитку в людині особистості, а особистість, своєю чергою, - це підсумок розвитку індивіда, найповніше уособлення всіх людських властивостей.

Особистість є конкретним виразом суті людини, але й одночасно втіленням соціально значущих рис і властивостей певного суспільства та його культури.

Немає людини і особистості «взагалі» - обидві вони чітко ідентифікуються з певним суспільством, конкретною спільнотою і нормами та цінностями культури.

Інтегрування особистості у суспільство здійснюється через її входження до різноманітних соціальних спільнот, прошарків та груп: саме вони є основним шляхом сполучення суспільства і людини протягом усього життя. Особистостями стають у спільнотах, але і сама людина-особистість згодом утворює нові спільноти відповідно до власних інтересів та умов, що змінюються.

2. Система виховання особистості. Соціальна девіація та контроль.

Особистість як суб'єкт соціальних відносин характеризується:

А. Системою ціннісних орієнтацій, через яку вона сприймає та оцінює соціальну реальність. Вони набувають функцій найважливіших регуляторів соціальної поведінки;

Б. Потребами, мотиваціями, соціальними настановами й соціальною поведінкою. Потреби відображають залежність людини від зовнішнього та соціального середовища. Природні потреби визначаються біологічною сутністю людини (житло, їжа, продовження роду, одяг). Соціальні потреби є продуктами суспільного життя, рівня розвитку людини. Особистість проявляється через наступні категорії:

Самовдосконалення – це прагнення людини перевершити себе у професійному, інтелектуальному, творчому сенсі, бути особистістю; воно передбачає наявність самопізнання, самоактуалізації, самовиховання, творчості, самоволодіння в ситуації "шокового стилю", прагнення до вдосконалення волі, набуття духовності.

Самопізнання – це усвідомлення своєї специфічності існування в умовах реакції на все те, що відбувається навколо. Категорія самопізнання розкривається через визначальну ланку й головне багатство глобального

суспільства – знання. В умовах тотального ринку знання є специфічним товаром.

У 1991 р. Папа Римський Іоанн Павло II в одній із своїх робіт писав, що раніше вирішальним фактором виробництва була земля, потім капітал..., а сьогодні людина та її знання.

Самоактуалізація - це бажання людини бути тим, ким їй призначено природою; це людина, яка досягає найвищого рівня в чомусь і добивається повного використання своїх талантів, здібностей і потенціалу особистості, самопізнання шляхів вибору індивідом себе як суб'єкта моральної дії.

Самовиховання передбачає наявність споріднених тенденцій – усвідомлених цілей, ідеалів, особистісних смислів.

Творчість – у широкому розумінні – це пошук чогось нового, невідомого, чого люди не знали раніше. Методи активізації творчості – це способи інтенсифікації генерації ідей, підвищення концентрації оригінальних ідей у загальному їх потоці, можливість перебороти психологічну інертність. Активізація процесу генерації ідей сприяє використанню різних винахідницьких засобів, наприклад, інверсії (зроби все навпаки і подивися, що буде), аналогії, емпатії (вважай себе частиною вдосконаленого об'єкта і вияви при цьому свої почуття і відчуття). Метод синектики передбачає процес дослідження структури проблеми з рівня усвідомленого мислення на рівень спонтанної (некерованої) активності мозку і нервової системи.

Американські вчені, вивчаючи біографії 400 відомих людей, виявили, що у 60% з них були серйозні проблеми у школі. Зустрічаються випадки, коли зовсім невідомі раніше люди досягали в житті надзвичайних результатів. Наприклад, біографи К.Ліннея говорять про те, що інтелектуальні можливості розвивалися повільно, А.Енштейн у школі навчався з відставанням. Психологи пояснюють це індивідуальними особливостями розвитку людини.

Самоволодіння – це одна із загальних чеснот, яка виходить із зрілості людини, включає здатність людини здійснювати діяльність в

дезорганізуючих ситуаціях чи "шокового стилю" життя, і є показником соціальної і емоційної зрілості людини, являючи собою орієнтацію цілісної особистості у мінливому середовищі.

Прагнення до вдосконалення волі. Воля виконує роботу з актуальної оцінки події. Завдяки їй відбувається зіставлення основних моральних цінностей, що приводить до вибору певних способів поведінки.

Духовність. В існуючій жорсткій конкурентній боротьбі вийти переможцями можуть тільки високоморальні особистості. Особливо важливим є те, що і компанія, і її партнери сповідували однакові моральні цінності. Якщо компанії сповіднують різні цінності, то тривале та взаємовигідне співробітництво є неможливим.

У всі часи особистість перебуває під суспільним контролем, суспільство намагається примусити її демонструвати конформну поведінку. Відхилення від встановлених стандартів викликали осуд, покарання і загрожували дестабілізацією. У перекладі з латинської «девіація» (*deviatio*) означає відхилення. Початковим для розуміння сутності девіантної поведінки є поняття «норма».

Соціальні норми – це засновані на цінностях правила поведінки, очікування і стандарти, які регулюють дії та вчинки людей, соціальних груп, зміцнюючи стабільність та єдність суспільства. Норми втілюються в юридичних законах, моралі, етикеті. Вихід за ці норми розцінюється суспільством як девіантна поведінка. У більшості випадків вона засуджується суспільством: від осуду до кримінального покарання.

Девіація – це відхилення від прийнятих у суспільстві норм, починаючи від незначних і завершуючи найбільш суттєвими та серйозними, що загрожують життєдіяльності окремих груп, суспільству загалом.

Типологія девіантної поведінки

Девіації поділяють на *індивідуальні та групові*

<i>Індивідуальне відхилення</i>	Окремий індивід відкидає норми своєї субкультури
<i>Групове відхилення</i>	Розглядається як конформна поведінка члена девіантної групи щодо її субкультури

У реальному житті ці два типи відхилень найчастіше взаємно перетинаються.

<i>Первинна девіація</i>	<p>Поведінка з відхиленням, яка загалом відповідає культурним нормам, прийнятим у суспільстві. Відхилення незначні і терпимі. Соціальним середовищем індивід не визначається як девіант і сам не вважає себе таким.</p> <p>Це відхилення сприймається як маленька витівка, ексцентричність чи помилка. Індивід продовжує жити колишнім життям, займати те саме місце в системі статусів і ролей, як і раніше взаємодіяти з членами групи. Девіанти залишаються первинними доти поки їх дії укладаються в межах соціально прийнятої ролі.</p>
<i>Вторинна девіація</i>	<p>Відхилення від існуючих у групі норм, яке соціально визначається як девіантне. Особа при цьому ідентифікується як девіант. Іноді у разі здійснення навіть єдиної дії або помилкового звинувачення, до індивіда приклеюється ярлик девіантна. Варто одержати ярлик девіанта, як одразу з'являється тенденція</p>

	до переривання багатьох соціальних зв'язків із групою і навіть можлива ізоляція. Таким чином, вторинне відхилення може змінити все життя людини.
--	--

Класичними видами девіантної поведінки (негативної) визнані: пияцтво, алкоголізм, наркоманія, злочинність, суїцид, проституція, гомосексуалізм. Інколи до них додають: азартні ігри, психічні розлади, кримінальні злочини.

На думку В. Добренькова та А.Кравченка, девіантна поведінка має три більш конкретні форми порушення соціальних норм: *власне девіантна*, або девіантна у вузькому значенні слова, тобто такі поведінкові відхилення, які не зумовлюють кримінального та адміністративного покарання; *делінквентна поведінка* – протиправні вчинки, які не є у власному значенні слова злочином, вони караються в адміністративному порядку; *кримінальна, або злочинна поведінка* - поведінка, вчинки, які можна кваліфікувати як злочин.

Тема №5. Сім'я як соціальний інститут та мала соціальна група

План

1. Сім'я як важливий соціальний феномен.
2. Основні функції сім'ї та тенденції її розвитку.
3. Мотиви вступу в шлюб.

1. Сім'я як важливий соціальний феномен.

Одним із засновників наукового аналізу сім'ї вважають швейцарського вченого Іогана Якоба Баховена, який на початку XIX ст.

видав свою працю «Материнське право», що вирізнялася оригінальністю підходу до проблеми сім'ї та еволюції. На основі дослідження численних літературних джерел, вагоме місце серед яких посідали стародавні міфи, вчений стверджував першопочатковість материнського права в історії сім'ї.

Соціологія сім'ї - галузь, що вивчає формування, розвиток і функціонування сім'ї, шлюбно-сімейних відносин у конкретних соціально-економічних і культурних умовах.

Окрему спеціальну соціологічну теорію – соціологію сім'ї – започаткував Льюїс Генрі Морган. Основна праця Л.Моргана «Давнє суспільство» (1877). Вчений розробив наукову теорію розвитку сім'ї, яка суперечить концепції її божественного походження. За О.Контом, сім'я - спілка, що базується на інстинктах та емоційній прихильності. Сім'я забезпечує соціальну наступність поколінь, є основним елементом суспільства, за її зразком побудовані інші складові суспільства. Сім'я змінюється та розвивається. При цьому людство повинно дотримуватися поступального розвитку, не порушуючи його революційними змінами, тому що для сім'ї це надзвичайно руйнівні. Кожне наступне покоління покликано передавати та збільшувати матеріальний та духовний потенціал. Аналіз тенденцій розвитку сучасної сім'ї як соціального інституту подається у працях Е.Берджеса, У.Гуда, Х.Локка, Т.Парсонса, Е.Гіденса, П.Бергер та ін.

Проблематика сім'ї в колі наукових досліджень Державного інституту проблем сім'ї і молоді, Українського інституту соціальних досліджень, Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, Інституту проблем виховання АПН України та ін.

Об'єкт соціології сім'ї - сім'я та шлюб.

Сім'я - об'єднання на шлюбі або кровному спорідненні людей, що пов'язане спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю за виховання дітей, піклуванням про рідних та взаємодопомогою. Водночас, це особлива форма взаємодії, мала контактна група людей.

Першою історичною формою сім'ї можна назвати материнську сім'ю в складі роду в епоху матріархату; іноді її називають тотемічною сім'єю. Це була порівняно велика група найближчих родичів за жіночою лінією в перших чотирьох - п'ятьох поколіннях. У сім'ї такого типу існує груповий шлюб, батько дітей не завжди може бути встановлений, і тому походження визначалося за материнською лінією.

Будинкова громада як форма сім'ї існувала у всіх індоєвропейських народів і дожила до наших днів. Вона відрізняється спільним проживанням кількох поколінь в одному великому будинку. Залежно від того, по якій лінії визначається походження, виділялися материнська і батьківська будинкові громади. Якщо рід очолює жінка, то в спільному будинку живуть лише родичі по жіночій лінії, а чоловіки жінок, членів громади, живуть у сім'ях своїх матерів і відвідують своїх дружин у певних випадках. У цих громадах часто зустрічалися поліандрія (тобто багато чоловіків). Зрозуміло, що батьківська будинкова громада містила в собі родичів батьківської лінії. Зустрічалися і білатеральна будинкова громада, у якій походження визначалося і по батьківській, і по материнській лінії.

Моногамна патріархальна сім'я – це сім'я, в якій главою сім'ї і власником майна є батько. Безпосередньою причиною переходу до такого типу сім'ї вважається поява приватної власності і пов'язаного з нею питання про успадкування.

Індивідуальна сім'я – найпоширеніша форма сім'ї в сучасному світі. Вона відрізняється тим, що є не тільки суспільною, але й юридично визнаною, утворюється в результаті правового акта – одруження цивільного чи церковного або того й іншого.

Сім'я – більш складна система відносин, ніж шлюб, оскільки вона, зазвичай, об'єднує не тільки подружжя, а й їхніх дітей, а також інших родичів та близьких.

Шлюб – це історично обумовлена, санкціонована і регульована суспільством система відносин між чоловіком і жінкою, що встановлює їхні права і обов'язки один щодо одного та щодо дітей та рідних.

2. Основні функції сім'ї та тенденції її розвитку.

Репродуктивна – біологічне відтворення суспільства, підтримка та збереження репродуктивного здоров'я. Задоволення потреби мати дітей, планування їх народження.

Виховна – формування навичок суспільного життя. Соціалізація молодого покоління. Забезпечення культурної непереривності суспільства, передача новому поколінню суспільних норм і цінностей. Задоволення потреб у батьківстві, контакт із дітьми, виховання дітей, самореалізація у дітях. Забезпечення дітям батьківської любові, підтримки. Передача життєвого досвіду від старших індивідів до молодших. Засвоєння молодшими індивідами досвіду старших.

Господарсько-побутова Забезпечення фізичного здоров'я членів суспільства. Догляд за дітьми та створення необхідних умов їхнього розвитку. Одержання господарсько-побутових послуг членами сім'ї від інших.

Економічна – економічна підтримка неповнолітніх та непрацездатних членів суспільства. Створення можливості зайнятості членів суспільства через сімейну економічну діяльність. Одержання матеріальних засобів одними членами сім'ї від інших. Можливість професійної реалізації членів сім'ї у сімейному бізнесі, сімейних підприємствах, інших видах сімейної економічної діяльності.

Сфера первинного соціального контролю – моральна регламентація поведінки членів сім у різних сферах життєдіяльності, а також

відповідальності і зобов'язань у відносин між подружжям, батьками і дітьми, представниками старшого і середнього поколінь. Формування і підтримка правових і моральних санкцій за незалежну поведінку і порушення моральних норм взаємовідносин сім'ї.

Сфера духовного спілкування – розвиток особистості кожного члена сім'ї. Збереження та розвиток духовного потенціалу суспільства. Духовне взаємозбагачення членів сім'ї, зміцнення дружніх основ шлюбного союзу. Забезпечення реалізації духовного потенціалу особистості.

Соціально-статусна – отримання та надання певного соціального статусу членам сім'ї. Відтворення соціальної структури суспільства. Забезпечення стартових можливостей молодого покоління. Задоволення потреб у соціальному просуванні. Реалізація соціально-статусних амбіцій одних членів сім'ї завдяки іншим.

Дозвіллева – організація раціонального дозвілля сім'ї та окремих її членів. Соціальний контроль у сфері дозвілля. Задоволення потреб у суспільному проведенні дозвілля, взаємозбагачення дозвіллевих інтересів.

Рекреаційна – забезпечення психологічного здоров'я членів сім'ї. Психологічна терапія членів суспільства. Задоволення потреб індивідів у відпочинку, відтворення фізичних та психологічних сил.

Емоційна – емоційна стабілізація членів суспільства. Задоволення потреб в особистому коханні. Емоційна підтримка одних членів сім'ї іншими.

Сексуальна – регуляція нормативів сексуальної поведінки. Формування та передавання сексуальної культури, забезпечення сексуального здоров'я членів суспільства.

Сфера соціального захисту забезпечення соціального здоров'я членів сім'ї. Забезпечення соціальної підтримки та захисту одними членами сім'ї інших.

3. Мотиви вступу в шлюб.

Соціологи виділяють три мотиви: шлюб по любові, шлюб з розрахунку і шлюб за шаблоном. Мотив любовного потягу в шлюбних відносинах немає потреби в коментарях. Шлюб за шаблоном відбувається тоді, коли спрацьовує міркування «Усі мої однолітки заводяться сім'ями, як би і мені не спізнитися». У таких випадках домінуюче значення мають не усвідомлений до кінця статевий потяг, бажання мати дітей. Іноді людина думає, що в основі лежать мотиви любові. Насправді така любов зводиться до того, що кілька кандидатур він чи вона вибирають кращу: розумнішу, симпатичнішу, чи навпаки, не дуже симпатичну – ніхто не відіб'є, буде краще до мене ставитися, більше мене цінувати.

Шлюби по любові виявляються найбільш міцними. Шлюби за шаблоном можуть переростати в шлюби по любові. І навпаки, у шлюбах по любові поступово ідеалізація поступається місцем реальним поглядам.

В останні роки спостерігається тенденція зниження середнього віку людей, які вступають у шлюб. Щоправда, серед ранніх шлюбів до половини припадає на частку так званих змушених. Помічено, що ранні шлюби збільшують імовірність розлучень. Половина всіх шлюбів, де наречена молодше 18 років, закінчується розлученням. За даними американських соціологів, серед жінок, що вийшли заміж у 17-18 років, вважають свій шлюб удалим тільки 18 відсотків опитаних, а серед жінок, що вийшли заміж у 28 років і більше, задоволені своїм шлюбом 58 відсотків. Серед чоловіків, що женилися в 18-21 рік, розглядали свій шлюб як задовільний 28 відсотків опитаних, а з тих, хто женився в 28-30 років, шлюбом задовільний 61 відсоток.

Структура сім'ї визначається всією сукупністю стосунків між членами, включаючи, крім стосунків родинності, системи господарських та духовно-моральних стосунків, у тому числі владних, авторитету тощо. Структура сім'ї та її внутрішня організація залежать від багатьох чинників, визначальним серед яких є тип подружжя. В історичній ретроспективі відомі подружжя двох видів: моногамні й полігамні.

Моногамія – це шлюб між одним чоловіком і однією жінкою. *Полігамія* – це шлюб одного чоловіка з кількома жінками, а різновидом полігамії є поліандрія – це шлюб однієї жінки з кількома чоловіками. Залежно від сфери вибору чоловіка або жінки шлюби поділяють на ендогамні, тобто такі, які укладаються в межах власної, але більш широкої спільноти, наприклад у межах соціального класу чи касты, та на екзогамні, що укладаються між партнерами, які належать до різних соціальних груп.

За ієрархією престижу та влади у сім'ї виділяються патріархальна сім'я, де батько здійснює владу і користується найвищим авторитетом, і матріархальна сім'я, де влада належить матері. Існують також сім'ї *егалітарні*, переважно у сучасних суспільствах. Окрім того, сім'ї поділяються на патрілінеальні, в яких успадкування прізвища, майна, престижу і соціального становища відбувається по лінії батька, і на матрілінеальні, в яких успадкування відбувається по лінії матері. І, нарешті, розрізняються шлюби патрілокальні, які характеризуються тим, що молоде подружжя після шлюбу переходить у дім батьків чоловіка, і матрілокальні, коли молоде подружжя оселяється у домі батьків жінки.

Тема №6. Соціологія політики

План

1. Предмет політичної соціології.
2. Структура і дослідницькі завдання політичної соціології.

1.Предмет політичної соціології.

Політична соціологія як міждисциплінарна наука (галузь соціологічної науки), яка склалася на стику соціології й політології, - це наука про закономірності, шляхи, форми і механізми взаємодії соціального й політичного, соціальної і політичної системи і структур.

Як особлива, спеціалізована галузь соціології політична соціологія утвердилася лише трохи більше ніж півстоліття назад, хоча історія соціально-політичної думки іде в глибоку давнину (Платон, Аристотель, Цицерон, Августин, Аквінат і багато інших). У новий час розвиток соціально-політичних вчень придбав широкий розмах, з чим була пов'язана і все більш глибока розробка соціальних аспектів політики (Н. Макіавеллі. Ж. Воден, Т. Мор, Т. Кампанелла, Г. Гроцій, Т. Гоббс, Д. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо, Т. Джефферсон, Й. Бентам, Д. Токвіль та ін. Особливо велике значення в цьому мало розмежування таких понять, як цивільне суспільство і держава (Д. Локк, А. Сен-Сімон, Г. Гегель, К. Маркс та ін.), що створювало передумови для вивчення політики як автономної сфери соціальної діяльності і її взаємодій із соціальною сферою. Це знайшло свою реалізацію в політико-соціологічних концепціях М. Вебера, В. Парето, Г. Москі, Р. Міхельса, Г. Лассуела, Ч. Меріама, М. Острогорського, А. Бентлі і багатьох інших.

Предмет політичної соціології як науки та наукової дисципліни є темою незавершених дискусій. Це пов'язано з тим, що політична соціологія сформувалася як результат синтезу соціологічних і політичних знань, соціологізації політичної науки, розвиваючись в рамках кожної з цих наук. Тому вона визначається іноді як дочірня дисципліна соціології та політології. Поняття "соціологія політики" безпомилково визначає ділянку, підрозділ загального поля соціології так само, як, наприклад, соціологія релігії, відпочинку і т. д.

Після поділу політичної науки і соціології встає питання про наведення мостів через прірву, їх розділяє, - мостів інтердисциплінарних. Політична

соціологія є одним з таких сполучних мостів. Вона - міждисциплінарний гібрид, в якому повинні поєднуватися соціальні і політичні пояснюючі змінні. Політична соціологія сьогодні являє собою найчастіше "соціологічну редукцію" політики. Політична соціологія народжується тільки тоді, коли соціологічний і "політологічний" підходи поєднуються і перетинаються.

Ми живемо у все більш глобалізованому світі. Це не просто означає, що політична участь або політична мобілізація стають всесвітнім феноменом. Це означає, насамперед, що влада влади зростає величезними темпами, в порівнянні з темпами зростання технологій. Чим більше роль політики, тим менше роль "об'єктивних факторів". Всі наші об'єктивні процеси в більшій мірі підпорядковані і обумовлені політичною невизначеністю.

Як розглядають предмет цієї науки сучасні дослідники, які точки зору найбільш часто зустрічаються в цьому зв'язку, які тут можливі підходи?

1. Політична соціологія визначається як соціологічне пояснення прояву влади, як така інтерпретація загальної соціологічної теорії, яка проблемам влади відводить центральне місце (Сжи Вятр).

2. Як наука, що займається громадськими основами влади у всіх інституціоналізованих секторах суспільства (Морріс Яновіц).

3. Як дисципліна, що вивчає взаємини між суспільством і державою, між соціальним ладом і політичними інститутами (Сеймур Мартін Ліпсет).

4. Як додаток загальної системи відліку змінних і пояснювальних моделей соціології до дослідження комплексу різних видів політичної діяльності та політичної свідомості (за аналогією з підходом Дж. Н. Смелзера до визначення економічної соціології).

5. Як гілка соціологічної науки, розкриває ставлення суспільства до держави і інститутів розподілу і формування влади, що проявляється, насамперед у спрямованості політичної свідомості та політичної поведінки.

Як би не відрізнялися підходи до предмета політичної соціології, ясно, що мова йде про вивчення впливу соціальних відносин (соціальної сфери) на політичні (політичну) і політичних на соціальні, інакше кажучи, про

діалектику їх взаємодії і взаємовпливу. Останнє проявляється у політичній діяльності і політичній поведінці людей, що складають ті чи інші соціальні спільноти і мають свої специфічні інтереси, зміст яких передбачає створення і функціонування спеціальних політичних і громадських структур, інститутів, організацій. Політичні соціологи повинні зосереджуватися на розгляді того, як суспільство впливає на державу, вивчаючи "силову поведінку" у всіх її проявах і у всій сукупності інструментів, за допомогою яких вона реалізується. Це практично робить політичну соціологію тотожною всієї соціології. На практиці, однак, політичні соціологи намагаються концентрувати увагу на "силовій поведінці" в тій мірі, в якій це дозволяє розуміти специфіку і спосіб роботи політичної системи.

Політична соціологія - це галузь соціології, що концентрується головним чином на аналізі взаємодії політики і суспільства. При цьому політика визначається в термінах класу дій, а не в поняттях сукупності інститутів або організацій. Тільки вивчаючи повсякденну діяльність політичних інститутів на основі такого підходу, можна виявити систему зв'язків і залежностей, закономірності та тенденції у функціонуванні політичних інститутів, зрозуміти причини їх неефективності, що призводять до політичної нестабільності і конфліктів. Характеризуючи дослідницький потенціал політичної соціології, можна спробувати виділити ключову категорію в її понятійному апараті. Якщо, наприклад, у політичній економії К. Маркса центральною з'явилася категорія "товар", в соціології - категорія "соціальне", в економічній соціології - категорія "соціально-економічний", то в політичній соціології в якості такої може розглядатися поняття "соціально-політичне". Дана категорія орієнтує на виявлення соціальних факторів, умов, зв'язків, що пояснюють спрямованість і основний сенс політичної діяльності тих чи інших суб'єктів. Нерідко в науці розглядаються політична сфера (політичні відносини) і економічна сфера (економічні відносини) як безпосередньо пов'язані субстанції і ігнорується те, що їх опосередковує - соціальна сфера (соціальні відносини). Ні економічна, ні політична діяльність

не можуть бути правильно зрозумілі, якщо за рамками наукового аналізу залишаться "діючі суб'єкти", тобто соціальні спільноти з їх специфічними інтересами і механізмами взаємодії. Вивчення соціальної детермінованості політичних відносин і політичної діяльності, виявлення закономірностей взаємовпливу політичної та соціальної сфер в конкретних історичних умовах і є предметом політичної соціології.

2. Структура і дослідницькі завдання політичної соціології.

Політична соціологія, як всяка інша наука має свою структуру. Схематично її можна представити як сукупність декількох розділів: історичного, загальнотеоретичного і спеціалізованих.

Історичний розділ повинен включати систематизовані знання про сам процес становлення даної науки, етапах її розвитку, появі основних теорій і концепцій. Загальнотеоретична частина містить обґрунтування підходів до вивчення соціальних основ усталеної в суспільстві влади, соціальної природи політичних сил та інститутів, їх цілей і методів функціонування. Ця частина є по суті соціологічною теорією політики. Вона виконує роль безпосередньої методології по відношенню до спеціальних розділів, які займаються аналізом окремих областей політичної діяльності та окремих політичних інститутів. До них відноситься вивчення: 1) політичних процесів; 2) політичних партій, рухів; 3) політичної поведінки; 4) політичної свідомості; 5) політичної культури; 6) політичних конфліктів; 7) зовнішньополітичної діяльності; 8) соціально-політичного прогнозування.

Спеціальний розділ політичної соціології повинний складати методи і процедури дослідження політичних відносин, процесів, явищ. Політична соціологія найтіснішим чином пов'язана з іншими науками: історією, соціальною психологією, політологією, юриспруденцією. Їй властиві ті ж функції, що і соціології в цілому. Говорячи про основні *напрямки* наукових досліджень політичної соціології, можна відзначити в якості таких наступні:

1. Діагноз соціально-політичного розвитку і соціально-політичних ситуацій, визначення показників політичної стабільності суспільства, виявлення умов і причин, що викликають "функціональні розлади" політичної системи і знаходження шляхів їх подолання.

2. Виявлення та аналіз політичних інтересів соціальних груп, рухів, організацій, розробка шляхів і способів забезпечення їх політичної згоди.

3. Соціально-політична експертиза прийнятих рішень.

4. Прогнозування можливих політичних змін, виявлення зон політичної напруженості і запобігання можливих конфліктів.

5. Розробка технології подолання кризових ситуацій.

6. Визначення шляхів виходу з виниклого конфлікту (у країні або на міжнародній арені).

В цілому в понятійний апарат політичної соціології входять такі поняття, як "соціально-політичні процеси", "соціальний механізм влади", "соціально-політична стабільність", "політична згода", "підтримка соціального порядку", "політична взаємодія", "соціально-політичний конфлікт", "соціально-політична криза", "політична свідомість", "політична поведінка", "політичний рух", "політична позиція", "лідерство", "зацікавлена група", "опозиція", "політичний інтерес", "політичний ризик", "політичний екстремізм", "політична культура", "політичний тиск", "політична ідеологія", "політичне співробітництво", "електоральна поведінка". Інакше кажучи, є поняття, які розробляються переважно в рамках політичної соціології, і поняття, загальні для соціології, юриспруденції, політології (наприклад, державний апарат, політичний процес, політична культура, політичний конфлікт і т. п.). Що більш актуально з того, чим займається політична соціологія? Які проблеми політичної діяльності і політичних відносин набувають зараз найбільшу важливість? У їх числі можна назвати наступні:

1. Соціальні аспекти демократизації суспільного життя, легітимність влади. 2. Соціальне партнерство і досягнення політичної стабільності. 3. Реформи і методи діяльності політичних інститутів в умовах

багатопартійності. 4. Влада і політична участь різних груп населення. 5. Вибори і політична поведінка мас. 6. Соціально-політичні уявлення та цінності різних груп населення, їх еволюція. 7. Основні тенденції в масовій політичній свідомості. 8. Механізми влади, їх соціальна обумовленість, тенденції зміни, підвищення ефективності роботи федеральних і місцевих органів влади. 9. Політична культура як процес, її соціально-економічна обумовленість. 10. Показники оцінки соціально-політичної ситуації, можливі шляхи її оптимізації. 11. Бюрократія, її соціальні джерела і межі впливу. 12. Типологія політичних лідерів, рейтинг їх популярності. 13. Політичне домінування і опозиція. 14. Соціальна напруженість і політичний протест. 15. Соціальні витoki політичних рухів і національна самосвідомість. 16. Політичний екстремізм і сепаратизм. 17. Політичні партії і боротьба за владу. 18. Політичні конфлікти і громадянська згода. 19. Політичний плюралізм і його перспективи. 20. Соціально-політичні аспекти регіоналізації та федералізму. 21. Політичні еліти і децентралізація влади.

Зрозуміло, це тільки коло проблем в "першому наближенні". Їх вивчення політична соціологія повинна вести в співдружності з іншими науками, відгукуючись на потреби політичної практики, враховуючи наявний досвід і досягнення політичної соціології в інших країнах. Особливу значимість набувають сьогодні проблеми політичної стабільності суспільства і конструктивної спрямованості політичної активності мас, їх консолідація в ім'я дійсного вирішення назрілих проблем. Підтвердженням цього положення є численні дослідження проблем "функціонального розладу політичної системи", наукові пошуки шляхів досягнення "політичної згоди", попередження або вирішення політичних конфліктів, розробка моделей політичної поведінки різних соціальних груп в умовах, що змінюються.

Сьогодні виникають нові проблеми і колізії, зокрема, у зв'язку з діяльністю сепаратизму і ставленням до них президента та уряду. Яке місце цих сил у політичній системі, їх роль та перспективи, чий інтерес вони виражають? Як до них відносяться різні групи населення?

Політичний і ідеологічний плюралізм стає нормою політичного життя, вносячи в неї багато нового і незвичного. За допомогою яких засобів і методів можна досягти громадянської злагоди, виключити насильство в будь-яких його формах в умовах загостреної боротьби за владу, яка втягує у свою орбіту все нові і нові верстви і групи населення?

Роздержавлення власності, її приватизація, розвиток приватного підприємництва призводять до змін не тільки в соціальній структурі суспільства, але і в його політичній організації. Об'єктивно це викликає подальше посилення політичного протистояння різних соціальних сил. Зрозуміти і дослідити пов'язані з цим процеси - нагальна задача політичної соціології. У структурі політичної соціології одним з її розділів має бути вивчення зовнішньополітичної діяльності. Це пояснюється, насамперед, тією роллю, яка відводиться їй у вирішенні проблем як виживання людства, так і оновлення суспільства.

Реальний вплив реформ на міжнародну обстановку передбачає постійний науковий аналіз змін, що відбуваються, в тому числі і в сфері масової політичної свідомості. Знати і правильно виражати те, що народ усвідомлює, було і залишиться найважливішою умовою успіху у всіх сферах творення і насамперед у процесі подолання тривалої системної кризи. У цьому також може і повинна сказати своє слово політична соціологія.

Систематично здійснювані за порівняльними методиками соціологічні дослідження в сфері політичних відносин створюють необхідні передумови для своєчасного отримання соціально-політичної інформації, на базі якої можливе прийняття науково обгрунтованих управлінських рішень. На цій же базі можливий і достовірний, багатоваріантний прогноз розвитку соціально-політичних відносин, політичної поведінки мас, діяльності нових політичних структур в тих чи інших умовах, визначення їх ймовірних наслідків.

З цією метою більшої значущості набуває організація превентивних (випереджальних) досліджень на основі застосування цілеспрямованих вибірок (наприклад, лідери політичних рухів, керівники підприємств,

працівники ЗМІ і т. п.). Більш різноманітними і "гнучкими" повинні стати і методи збору первинної інформації. Опитувальні методи, домінуючі сьогодні, повинні доповнитись методами поглибленого інтерв'ю, бесід, аналізу текстів (у тому числі літературних творів), застосуванням тестових методик і т. д.

Тема №7. Медична соціологія

План

1. Поняття соціології медицини.
2. Медицина як соціальний інститут.

1. Поняття соціології медицини.

Одно з перших визначень соціології медицини запропонував М.Добронравов (1924). На його думку, соціологія медицини – галузь соціології, яка вивчає соціальні проблеми, пов'язані із здоров'ям, хворобами та медичним обслуговуванням, з роллю здоров'я і працездатності населення у соціальному розвитку. Визначаючи задачі соціології медицини, А.Анохін вважав, що соціологія медицини – це галузь охорони здоров'я, яка займається соціологічними аспектами профілактики, лікування і соціально-трудової реабілітації хворих. Вона вивчає соціологічні особливості взаємовідносин хворого з лікарями, медичними сестрами, іншими особами і установами, вплив соціальних факторів на здоров'я. Хоча у вітчизняній соціології практично до середини 1960-х років соціально-гігієнічні дослідження були призупинені, а сама наукова дисципліна існувала в обмеженому вигляді як «організація охорони здоров'я», теоретичні і практичні успіхи охорони здоров'я цього періоду були визнані світовою спільнотою. Своєрідне офіційне відродження соціальної гігієни у 1960-ті роки відбулося одночасно із визнанням так званої конкретної соціології.

Наприкінці 60-х-70-х років ХХ століття почали активно досліджувати широке коло медико-соціологічних проблем.

В цілому висвітлювались: соціальні проблеми медицини; роль і взаємодія соціального і біологічного у медицині; роль та місце соціальної медицини; філософські проблеми медицини; народне здоров'я і соціологія та інші.

У сучасному світі медицина як найважливіша для індивіда сфера впливає на людей часом сильніше, ніж політика та економіка. Система охорони здоров'я впливає не тільки на індивіда, але і на суспільство в цілому. Розуміння ролі медицини, медичної практики і охорони здоров'я у соціальній системі, медико-соціальних, економічних, політичних проблем охорони здоров'я знайшло своє місце у соціології медицини. Соціологія медицини вивчає на макро- та мікрорівнях стан суспільного здоров'я і організації медичної допомоги залежно від соціально-економічних факторів і розглядає медицину як соціальний інститут, а також як підсистему соціальної системи в цілому, використовуючи при цьому соціологічні аспекти. З метою вироблення додаткових соціально-психологічних заходів з профілактики, збереження та укріплення здоров'я і працездатності, збільшення тривалості життя громадян соціологія медицини, використовуючи соціологічні підходи, вивчає: роль і місце системи охорони здоров'я у житті суспільства; уяви різних верств суспільства про вплив соціально-економічних факторів на стан суспільного здоров'я і організацію медичної допомоги; функціонування і розвиток соціальних процесів, які протікають у системі охорони здоров'я, її інститутах і в медицині як соціальному інституті.

При цьому соціологія медицини: розглядає функції медицини не тільки як вилікування від хвороб, полегшення фізичних страждань і допомогу інвалідам, а і як соціальну допомогу всім, хто її потребує; вивчає процеси соціалізації у сфері охорони здоров'я, досліджуючи із соціальних позицій пацієнта та лікаря, індивідуальне та суспільне відношення до здоров'ю та хвороби; розглядає вірогідність захворювання і картину його вилікування з

урахуванням соціальних, культурних, психологічних та інших факторів; аналізує, використовуючи соціологічні методи, стан суспільного здоров'я і організацію медичної допомоги з урахуванням соціально-економічних факторів; вивчає механізми соціального впливу і взаємодії соціальних інститутів (груп, соціальних статусів, ролей, цінностей, норм, санкцій і т.д.), які впливають на сферу хвороби і здоров'я людини.

2. Медицина як соціальний інститут.

Здоров'я - це стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб та фізичних вад.

Хвороба - це порушення цілісності та життєдіяльності організму, викликані тими чи іншими змінами в організмі людини.

Види здоров'я

Фізичне здоров'я – це природній стан організму, який забезпечує нормальне функціонування всіх органів і систем людини.

Психічне здоров'я – стан душевного благополуччя, що характеризується відсутністю хворобливих психічних виявів і що забезпечує адекватну умовам навколишньої дійсності регуляцію поведінки, діяльності. В понятті «психічне здоров'я» відображені суспільні і групові норми і цінності, що регламентують духовне життя людини, тобто духовне здоров'я.

Соціальне здоров'я – характеристика взаємодії людини і суспільства, критерії сприйняття людиною соціальних норм і цінностей даного суспільства.

Здоров'я людини, як і хвороба, - соціально опосередковане явище, яке включає в себе гармонійне поєднання біологічних і соціальних якостей в умовах впливу навколишнього середовища.

Фактори впливу на здоров'я

1. Зовнішні умови (керовані): охорона здоров'я – 10%;
2. Спосіб життя – 50%.

3. Внутрішні умови (внутрішні особливості людини – некеровані):
спадковість – 20%; екологія – 10%.

Проблеми, що визначають здоров'я:

1. неприродні, насильницькі - вбивства, самогубства, дорожні катастрофи;
2. захворювання соціально-побутового неблагополуччя - сифіліс, туберкульоз, алкоголізм, наркоманія;
3. проблеми охорони материнства та дитинства - дитяча смертність, нездорові новонароджені діти, аборти;
4. основні хронічні хвороби - психічні розлади, хвороби системи кровообігу, хвороби легенів, дитяча інвалідність.

Тема №8. Глобальні проблеми сучасності

План

1. Поняття «глобалістика».
2. Шляхи і напрямки адаптації людини до глобальних проблем.

1. Поняття «глобалістика».

Сутність тенденцій і причин процесів глобалізації, глобальних проблем, шляхів утвердження позитивних, подолання негативних наслідків для людини і біосфери визначає глобалістика. Вона сформувала визначений предмет, наукову термінологію, закони, специфічні методи дослідження, теорію, сферу практичного застосування, ознаки інституційованості. На це вплинули ідеї холізму, постмодернізму, системології, кібернетики, семіотики, еволюційні концепції глобального та універсального еволюціонізму, синергетики, діатропіки тощо.

Існує декілька шкіл сучасної глобалістики. Перша з них ґрунтується на моделі розвитку світової динаміки, концепції визначення "лімітів зростання". Прихильники цієї школи усвідомили, що глибинною причиною глобальних криз є системні ефекти. Друга школа глобалістики ґрунтується на концепції "сталого розвитку". Вона розроблена Л.Брауном в Інституті всесвітніх спостережень США. Вищою метою програми сталого розвитку є пошук нових шляхів забезпечення прогресу людства не тільки в елітарних регіонах і на короткий період, а й у всьому глобальному просторі і на довгу перспективу. Третя школа ґрунтується на ідеях універсального еволюціонізму на основі вчення В.І.Вернадського. Четверта школа визначає концепцію мітозу біосфер. Школа заснована М.Нельсоном. Цю школу можна розглядати як французьку лінію розвитку вчення про ноосферу. Суть концепції – гармонійний синтез біосфери і техносфери з метою формування ноосфери. П'ята школа ґрунтується на концепції контрольованого глобального розвитку, але обмежена ідеологемами класової боротьби, радянським суб'єктивізмом. Шоста школа розглядає світ-системний аналіз. Засновник школи – І.Уоллерстайн (США). У межах школи розробляються моделі розвитку економіки, історії систем і цивілізацій.

У 70-ті рр. ХХ століття сформувався радянський напрямок глобалістики, зорієнтований на вирішення соціоприродних протиріч загальнолюдського масштабу. В області глобалістики проводив роботу Інститут світової економіки та міжнародних відносин АН СРСР, Всесоюзний науково-дослідний інститут системних досліджень Держплану СРСР та АН СРСР, Інститут наукової інформації з суспільних наук АН СРСР. Представниками даного напрямку були І.Фролов, В.Загладін, Н.Басов, М.Будико, П.Капіца, Ю.Касигін, Ю.Овчинніков, В.Соколов, Г.Шахназаров, В.Енгельгардт та ін. Головними були такі проблеми: виявлення причин загострення біосферної напруги; вивчення тенденцій "екологізації" сучасного наукового знання"; аналіз прогностичних тенденцій системи взаємовідносин людини, суспільства та біосфери; створення раціональних, гармонійних відносин між

людиною, суспільством і природою. Вирішення глобальної проблематики пов'язувалося з розширенням міжнародного природоохоронного співробітництва.

2. Шляхи і напрямки адаптації людини до глобальних проблем.

Криза ліберальної моделі глобалізації, негативні наслідки її антигуманної спрямованості породжують проблему виживання людини в глобалізованому світі. Ця проблема тісно пов'язана з гострими протиріччями, обумовленими соціальними, економічними, політичними, ідеологічними обставинами. В результаті значно змінюється світогляд сучасного людства, збільшується взаємозалежність усіх сфер суспільного життя, зростає вплив держав одна на одну, які, відстоюючи власні національні інтереси й суверенітет, породжують серйозні протиріччя в міжнародних відносинах.

Таке переплетіння гострих суперечностей породжує різні соціально-економічні, політичні, культурні глобальні проблеми. Серед найбільш гострих можна виділити: демографічну, озброєння, протистояння "бідних-багатих", наркоманії та СНІДу, торгівлі людьми, світового тероризму, екологічну тощо. Остання ставить досить серйозні запитання перед цивілізацією, а саме: "Що може дозволити собі людина і на що вона немає права?", які мають не тільки практичний, але й соціально-філософський та етичний характер.

Отже, на перший погляд, світ змінився за останні 10 років. А може ні? Може, ми маємо справу з кульмінацією більш складних питань і процесів? Так, перехід від перерозподілу і фрагментації світових міжнародних суспільних відносин до єдності, цілісності та глобальності для багатьох став предметом особливої уваги ще в першій половині минулого століття. Достатньо згадати праці В.Вернадського, К.Ясперса, Маніфест Рассела-Ейнштейна. Зміни, що відбуваються зараз, настільки динамічні, що людство не встигає теоретично обмірковувати їх.

Але все це не говорить про те, що західні цінності є панацеєю від глобальних проблем, з якими людство зіткнулося на початку ХХІ століття. Відомо, що інші соціально-політичні системи не пропонують позитивних рішень. Зрозуміло, що все це не звільняє Захід від критичного ставлення до своєї системи і пошуків шляхів її удосконалення. Незахідні країни повинні визнати, що загальнолюдські цінності, права і свободи особистості – це не прості прийоми, а характеристика способу життя людини.

Світ ХХІ століття більш суворий, ніж інші часи. Економічні й політичні інтереси складають основу гострих протиріч. Але відсутність спільних підходів і принципів є певними перешкодами на шляху взаєморозуміння народів у глобальному світі. Таке завдання потрібно вирішити всією світовою спільнотою, виявляючи витримку й толерантність.

Людство повинно бути зацікавлено в тому, щоб кожна людина отримала певну освіту, навчилася мислити глобальними категоріями, усвідомлюючи себе громадянами єдиного світу. В такому разі кожна нація, маючи власні традиції, інтереси, менталітет, буде прагнути співвідносити їх з глобальними інтересами.

Поява глобальних проблем означає, що людина все частіше відчуває відчуженість, самотність, поринутість у проблеми сьогодення, рабство, обмеження власної свободи – ці ключові слова характеризують сьогоденне положення людини в суспільстві. Причиною такого явища є неможливість людини самореалізувати себе в суспільстві, розкрити власний внутрішній потенціал для себе й суспільства. В наші часи людство страждає від дисбалансу техногенних дій. Наука і техніка перетворилася в загрозу для перспектив подальшого буття людини. Виникає необхідність користуватися іншими орієнтирами. Зараз при розбудові нових соціокультурних програм важливим є не тільки нові ідеї та їх реалізація, але й узгодження їх з природою людини, її цінностями та антропологічними характеристиками. Необхідна відмова від схеми "витрата - користь".

Про те, що сучасне суспільство хворе, що в ньому переважає модус володіння, говорять результати досліджень багатьох філософів. За словами філософа Хосе Ортеги-і-Гасета, на початку ХХ століття головною трагедією цивілізації є розрив між драматичною глибиною сучасних проблем і рівнем свідомості людини. Неможливо не погодитися з твердженням Мамардашвілі про те, що відбувається руйнування людини у сфері духовності. Виникає питання: що потрібно робити в даній ситуації? Еріх Фромм бачить порятунок людства у зміні поведінки людей, які мають відректися від власних орієнтацій на споживче володіння. Я.Лінь вважає, що для вдосконалення відносин між людиною і природою необхідно сповідувати принципи спільної моралі. Їх чотири, а саме:

- перший – принцип рівності та взаємної любові, заснований на праві всього живого на планеті користуватися умовами незабрудненого середовища;
- другий принцип – збереження спільних інтересів. Людина й елементи системи "людина – навколишнє середовище" потребують сприятливих умов для власного життя;
- третій принцип – право на життя і розвиток мають всі покоління земної кулі, тому кожне наступне покоління несе відповідальність за життя майбутньої цивілізації;
- четвертий принцип спрямований на екологізацію економічної, технічної і суспільної діяльності. Активність людей не повинна порушувати закони природи, а суспільне виробництво потрібно регулювати згідно з екологічними знаннями.

В епоху екологічної кризи необхідні нові норми, що регулюють етичну поведінку людини. До таких норм слід віднести:

- гуманізацію рішень в області науки й техніки;
- заради виживання християнство повинно розробити нову етику;
- відродження ідеалів стоїків, повернення до міри.

Людству необхідно зректися від власних потреб, що спричиняють шкоду природі. Враховуючи такі глобальні зрушення, філософія повинна допомогти окремим наукам усвідомити сучасну ситуацію, знайти шляхи виходу із кризових явищ. Чому? Тому що при дослідженні процесів глобалізації та глобальних проблем філософія виконує особливу, властиву тільки їй роль. Вона має власну специфіку, а саме: узагальнюючи результати різних досліджень, оцінюючи ситуацію в цілому, філософія впливає на прийняття головних економічних, політичних та інших рішень, формує світогляд сучасного людства, принаймні, відповідальну його частину. У вирішенні певних комплексних проблем сучасного світу людина не може обійтись без певних світоглядних установок і принципів, що відбивають загальнолюдські цінності, без розуміння того, що в певних ситуаціях слід жертвувати приватними інтересами в ім'я подолання спільних небезпек.

Сучасні процеси глобалізації та глобальні проблеми являють собою складну систему, що охоплює людину, суспільство та природу в їх чисельних взаємозв'язках. Можливості конкретних наук досить обмежені в тому, щоб побачити об'єкт дослідження цілісно, в єдиній системі, в контексті сучасних світових тенденцій і протиріч. Такий підхід не може бути ефективним навіть для науки в цілому, якщо він не узгоджується з філософським баченням всього комплексу проблем. Соціально-філософське дослідження передбачає розгляд глобальних проблем і процесів у їх єдності, цілісності та взаємозв'язку. А тому сучасна філософія повинна висунути рекомендації наукам щодо подолання глобальних кризових явищ. У ситуації, що склалася, необхідно створити нову філософську парадигму. Вона повинна базуватися на розумінні відповідальності людини за процеси, що відбуваються у світі. В.Стьопін виділяє три найзагрозливіші для існування людства глобальні проблеми: виживання в умовах безперервного вдосконалення зброї масового знищення; інтенсивне нарощування екологічної кризи; збереження цілісності особистості в умовах зростаючих процесів відчуження .

Філософія може зіграти важливу роль у вирішенні проблем на світоглядно-методологічному рівні. Є сенс говорити про створення нового напрямку філософії, назвавши його *філософією соціальної адаптації людини*. Цілком можливо розглядати цей напрямок як складову частину соціально-філософського знання. Проблема виживання людства турбує багатьох вчених. Майже всі намагаються знайти шляхи подолання кризи. Так, на думку В.Беха, умовою виживання людства може бути "нова світоглядна основа, що відповідає духу ХХІ століття та третього тисячоліття... а для цього потрібно оновити природознавчу картину світу, що побудована за принципами класичної механіки" .

Пошук шляхів і механізмів альтернативної глобалізації передбачає формування механізму перехідної епохи від техногенної до інформаційної цивілізації в умовах глобалізації головних сфер людської цивілізації. Припустимо, що такою глобальною етикою є гуманізм. Гуманізм – це філософський принцип, що визнає людину найвищою цінністю. Це система поглядів, що визначає право людини на свободу, щастя, розвиток та виявлення всіх його здібностей. Гуманізм вважає благо людини критерієм оцінки соціальних інститутів, а принципи справедливості, людяності нормою відносин між людьми.

В умовах глобалізації гуманізм набуває нового змісту та форми вираження. Сучасний реальний гуманізм дозволяє знайти баланс між знаннями та відповідальністю в процесі глобалізації світу. В цьому сенсі можна вирішити глобальні протиріччя сучасного суспільства.

У минулі століття людство накопичувало елементи людяності у вигляді гуманістичних ідей та реальностей гуманізму. Таке накопичення відбувалося в боротьбі тенденцій гуманізму й антигуманізму. Через протистояння гуманістичних і антигуманістичних тенденцій відбувалося становлення людського суспільства глобального гуманізму. На основі ідеології гуманізму в майбутньому потрібно створити ідеологічну структуру суспільства, що

являє собою систему філософських, наукових, правових, художніх, економічних знань і цінностей про світ і людину.

У реальному гуманістичному суспільстві, орієнтованому на пріоритет духовного багатства, особливого значення буде набувати духовна культура. Остання складається із системи освіти, духовності, науки, культури, засобів масової інформації. Новий гуманізм буде прагнути до справедливості, альтруїзму, бережливості, щирості, відповідальності, поваги до минулого, теперішнього, майбутнього цивілізацій Землі. Людина буде розглядатися як найвища онтологічна цінність. Людина майбутнього – це людина розумна, гуманна, діяльна, цілісна, розвинена особистість, що втілює ідеал суспільства – духовне та фізичне вдосконалення. Отже, вихід бачиться у створенні нового глобального суспільства, нової глобальної гуманістичної етики як вчення про нову людину. Нове суспільство має розвиватися не за принципом споживчого володіння, а за принципом гуманістичного буття. Глобальна етика буде розглядати людину як найвищу онтологічну цінність

Список використаної літератури

1. Глобалистика: энциклопедия / Гл. ред. И.И.Мазур, А.Н.Чумаков; Центр научных и прикладных программ “Диалог” – М.: ОАО Издательство “Радуга”, 2003 – 1328 с.
2. Глобалистика: Международный междисциплинарный энциклопедический словарь / Гл. ред.: И.И.Мазур, А.Н. Чумаков. – М. – СПб. – Н.-Й.: ИЦ "ЕЛИМА", ИД "Питер", 2006. – 1160 с.
3. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму / Горкгаймер М. – К.: ППС-2002, 2006. – 282 с.
4. Крисаченко В. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри: Монографія / Крисаченко В. – К.: НІСД, 2005. – 368 с.
5. Лелеков В., Кошелева Е. Влияние семьи на преступность несовершеннолетних / Лелеков В., Кошелева Е // СОЦИС. – 2006. - №1. – С. 103-113.
6. Лисенко Л.І, Б.В.Максимов. Ринок праці. Техніка пошуку роботи. Навчальний посібник / Лисенко Л.І, Б.В.Максимов – К.: Професіонал, 2004. – 320 с.
7. Лук'янець В. Технології ХХІ століття: новий режим еволюції мегасоціуму / Лук'янець В. // Схід. - 2005. - №5(17). – С. 75-78.
8. Пилипенко В.Є., Вишняк О.І. та ін. Спеціальні та галузеві соціології: Навч. посібник / Пилипенко В.Є., Вишняк О.І. – К.: Каравелла, 2003.
9. Нестуля О.О. Соціологія: практикум. Модульний варіант: навч. посіб. / Нестуля О.О. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
10. Политическая социология / отв. ред. В.Н. Иванов, Г.Ю. Семигин / В.Н. Иванов, Г.Ю. Семигин - М.: Мысль, 2000. - 296 с.
11. Печчеи А. Человеческие качества – М.: Прогресс, 1985. – 302 с.
12. Примуш М. В. Загальна соціологія [Текст] : Навч. посібник / М.В. Примуш. - К. : Професіонал, 2004. - 590 с.

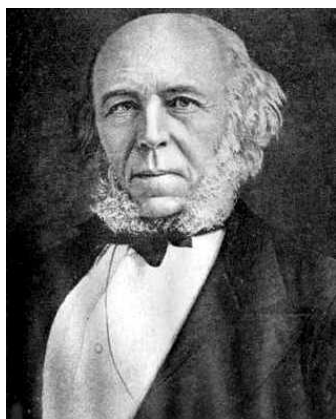
13. Електронний ресурс. - Режим доступу - http://studopedia.net/5_31664_predmet-sotsiologii-meditsini.html.
14. Соціологія: Підручник / 3-тє вид. За редакцією В.М. Пічі / В.М.Пічі. - Львів: «Новий Світ-2000», 2010. – 296с.
15. Соціологія: Навч. посіб. / За ред.. С.О. Макеєва / С.О. Макеєва. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2005. – 455с.
16. Соціологія: Підручник / За ред. В.Г.Городяненка. / В.Г.Городяненко. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 544с.
17. Юрій М.Ф. Соціологія / Юрій М.Ф. – К.: Дакор., 2004. – 552с.

ДОДАТОК
«Видатні соціологи»

Огюст Конт (1798-1857)

Французький учений, засновник позитивістської філософії і позитивістської соціології, обґрунтував необхідність наукового вивчення суспільства і можливість пізнання законів його розвитку, визначив загальні контури соціальної структури і ряду соціальних інститутів. («Курс позитивної філософії»).

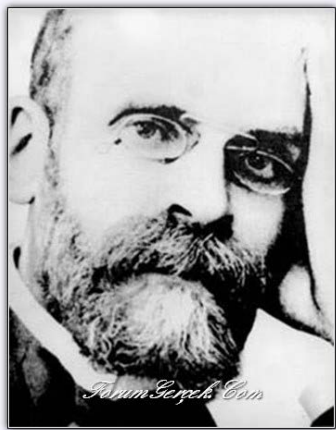
Герберт Спенсер (1820-1903)

Англійський учений, вважається засновником соціології як науки поряд з О.Контом. Теоретик еволюціонізму, засновник функціонально-органічної концепції розвитку суспільства. («Система синтетичної філософії»).

Макс Вебер (1864-1920)

Німецький учений, належить до числа універсально освічених умів, фахівець у галузі політичної економії, права, філософії, соціології, засновник теорії «соціальної дії», «розуміючої соціології» («Протестантська етика і дух капіталізму», «Основні поняття стратифікації»).

Еміль Дюркгейм (1858-1917)

Французький учений, розглядав соціологію як об'єктивний аналіз «соціальних фактів», розробив методологію і методи соціологічних досліджень, пояснив поняття аномії («Правила соціологічного методу», «Метод соціології», «Самогубство. Соціологічний етюд»).

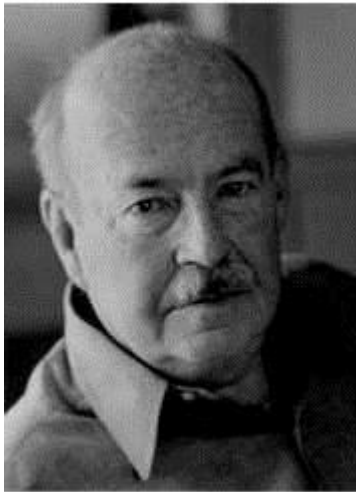
Карл Маркс (1818-1883)

Німецький учений, стояв на позиціях діалектико-матеріалістичного розуміння історії, розробив вчення про суспільно-економічну формацію, суспільство як соціальну систему, автор перших спроб створення теорії соціальної стратифікації, засновник конфліктологічного напрямку в соціології («Капітал»).

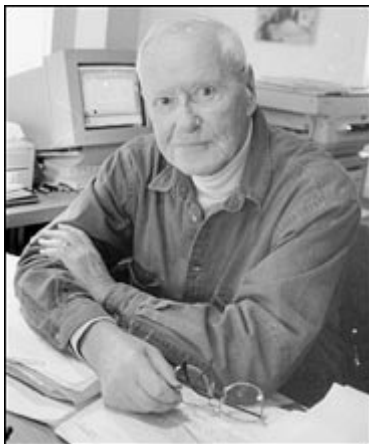
Георг Зиммель (1858-1918)

Німецький учений, займався проблемами визначення предмета соціології, розробив типологічний аналіз соціальних відносин і проблем розвитку аналітичної соціології, основоположник «формальної соціології» («Спількування. Приклад чистої або формальної соціології»).

Толкотт Парсонс (1902-1979)

Американський учений, творець сучасної теорії «соціальної дії», на основі якої сформульована структурно-функціональна теорія соціальних систем («Структура соціальної дії»).

Роберт Мертон (1910-2003)

Американський учений, теоретик органічного поєднання теоретичного і емпіричного знання в соціології, на основі розроблених теорій функціонального аналізу і «середнього рівня», представник «структурно-функціональної концепції».

Максим Ковалевський (1851-1916)

Українсько-російський соціолог, засновник власної соціологічної традиції розгляду не лише політичних, а й всебічного вивчення соціальних, економічних, юридичних систем - плюралістичного, багатовекторного напрямку в соціології, член Міжнародного соціологічного товариства, автор двотомного підручника «Соціології».

Питирим Сорокін (1886-1968)

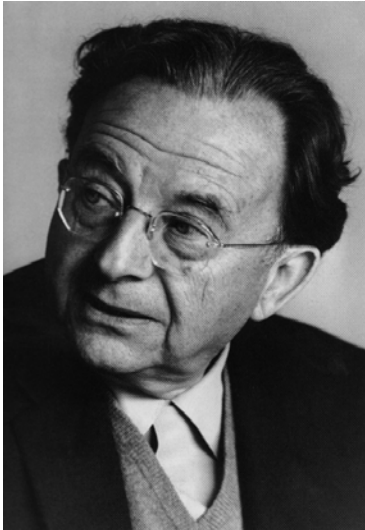
Російсько-американський учений, професор Гарвардського університету, розробник теорії соціальної мобільності, вчення про соціальну динаміку, що стали основою створення інтегральної концепції розвитку суспільства.

Джордж Хоманс (1910-1989)

Американський соціолог, який в 50-60-х роках ХХ ст. формулює концепцію системи соціального обміну, в основі якої лежать принципи раціональності, утилітарності, природної «заданості соціальної поведінки», природної гармонії інтересів.

Еріх Фромм (1900-1980)

Німецько-американський учений, неофрейдист, неомарксист, засновник оригінальної соціологічної теорії на основі аналізу попередніх соціологічних течій, виокремив три концептуальні підходи до вивчення суспільства: психологічний, економічний, ідеалістичний.

Схеми до лекційних тем

<i>Соціологія - наука про закономірності становлення, функціонування і розвиток суспільства як соціальної системи. Вона вивчає соціальні факти, процеси, відносини, діяльність індивідів, груп, їх ролі, статуси, поведінку, інституційні форми їх організації</i>	
<i>Об'єктом соціології є суспільство як сукупність осіб, що взаємодіють між собою.</i>	<i>Предмет соціології - закони та закономірності функціонування та розвитку особистості, соціальної групи, спільноти та суспільства загалом. Соціальне життя суспільства, тобто взаємодія соціальних суб'єктів із проблем, пов'язаних із їхнім соціальним статусом, роллю та соціалізацією</i>

ЗАКОНИ СОЦІОЛОГІЇ

<p>Загальні (чи загальносоціологічні) закони, виявляються протягом всієї історії розвитку людства, діють у всіх суспільних системах і характеризують функціонування всього суспільства.</p>	<p>Специфічні (чи особливі) закони, дія яких обмежена однією чи декількома суспільними системами.</p>	<p>Часткові (чи частковосоціологічні) закони, що діють протягом часу існування якої-небудь суспільної системи і характеризують функціонування окремих елементів соціальної сфери (соціальних спільнот, класів, груп і т. ін.) у їхньому взаємозв'язку із суспільством.</p>
--	--	---

ФУНКЦІЇ СОЦІОЛОГІЇ

<i>Пізнавальна</i>	<i>вивчення закономірностей соціального розвитку, тенденцій зміни різних соціальних явищ.</i>
<i>Практична</i>	<i>участь соціології у розробці практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності управління різними соціальними процесами та суспільством загалом.</i>
<i>Теоретична</i>	<i>концентрація, пояснення, поповнення та збагачення наявного соціологічного знання, розробка законів та категорій науки на основі дослідження соціальної реальності.</i>
<i>Описова</i>	<i>систематизація, опис, нагромадження одержаного дослідницького матеріалу у вигляді аналітичних розвідок, наукових статей, книг.</i>
<i>Інформаційна</i>	<i>збір, систематизація та нагромадження соціологічної інформації, яку одержують внаслідок проведення досліджень. Соціологічна інформація – найоперативніший вид соціальної інформації.</i>
<i>Прогностична</i>	<i>підготовка соціальних прогнозів (довгострокових та короткострокових). Створення умов для свідомого вироблення та здійснення науково обґрунтованої перспективи розвитку особистості, соціальних груп, суспільства.</i>
<i>Управлінська</i>	<i>прийняття управлінських рішень. Використання знань для розробки і</i>

	<i>створення ефективних моделей управління різноманітними соціальними системами та соціальними інститутами, соціальними процесами та об'єктами.</i>
<i>Гуманістична</i>	<i>розробка цілей соціального розвитку, формування соціальних ідеалів та цінностей, програм науково-технічного й соціокультурного розвитку</i>
<i>Інструментальна</i>	<i>визначення (вдосконалення та розробка нових) методів вивчення соціальної реальності: методів збору, обробки та аналізу первинної інформації.</i>
<i>Ідеологічна</i>	<i>функція впливає з об'єктивної участі соціології в духовному житті суспільства, виробленні перспектив його розвитку, поширенні наукової ідеології серед населення, підготовці висококваліфікованих і компетентних спеціалістів</i>
<i>соціологічної інформації</i>	<i>найоперативніша інформація – найоперативніший вид соціальної інформації</i>